

”קול קורא: שירה הנוער – זה שיר עתידנו...”

מורשת הזמר העברי בבתי הספר¹

מבוא

מחקר זה נולד למעשה מתוך זעקת השטח. כמרכזת מסלול תעודת הוראה במוזיקה במוסד להשכלה גבוהה, עלי להכשיר פרחי הוראה להשתלב בהוראה בבתי הספר. בכואי ללמדם שירים שהינם נכסי צאן ברזל, בקורס “מתודיקה של ההוראה” למשל, התברר שהם אינם מכירים את רוב השירים כי לא שמעו אותם או לא למדו אותם בהיותם תלמידים בבית הספר. יתרה מזאת, כאשר אנו עורכים סיורים בבתי הספר במסגרת קורס “הוראת מוזיקה בשדה”, אנו נתקלים ברפרטואר פרוץ ולא אחיד שמטרתו בין היתר לקלוע לטרנד הפופולרי העכשווי. גם בהשתלמויות דורשים המורים המלצות ספציפיות לרפרטואר ולחומרי למידה – זאת אף על פי שקיימת תוכנית לימודים מפורטת ברמת הרצינות, המציגה קווי יסוד ללא פירוט רפרטואר ספציפי.

מאמר זה מציג ממצאים ממחקר ארצי רב היקף שנערך בחסות המדען הראשי של משרד החינוך ומטעם המרכז לחקר השיר הישראלי באוניברסיטת בר אילן. מטרת מחקר זה, הראשון מסוגו בארץ, היא לסקור את המצב הערכני של הוראת שירי ארץ ישראל (בהמשך יופיע הקיצור שא”י,² לפי אלירם, 2006) בבתי הספר כיום ולעמוד על הרקע של המורים בנושא זה. לשם כך פנינו למורים למוזיקה בבתי הספר בכל המחוזות.

המחקר מנסה לבדוק, מהו הפרופיל של המורה למוזיקה? מה מעניין אותו ללמד? לאיזו מוזיקה הוא מאזין? ומה היו עמדותיו ביחס לשא”י שהוא אמור ללמד? המאמר יציג את חשיבות שימור התרבות בהקשר שירי להוראת שא”י, יסקור את המצב הערכני של הוראת שירים בבתי הספר, כולל פרויקטים מיוחדים, יביא ספרות קיימת של רפרטואר השירים וינתח ממצאים של 127 שאלונים שחולקו למורים למוזיקה ברחבי הארץ. בנספח תובא הצעה לתוכנית שירים נבחרת וכוללת לבתי ספר יסודיים ותיכוניים, לשם הטמעת שא”י במערכת החינוך, כולל דוגמאות מעשיות להקניה.

רקע תיאורטי: חשיבות שימור התרבות

אמר יגאל אלון: "עם שאינו מכבד את עברו גם ההווה שלו דל – ועתידו לוטה בערפל".³ יפה נקר (2009) טוענת שהשירה היא כלי להעברת מסרים חינוכיים וערכים חברתיים ותרבותיים; היא ביטוי להלך הרוחות בחברה, בתקופה שבה נכתבו השירים, וביטוי תרבותי של תקופתה. תוכנו של השיר משפיע על הפרט, על המשפחה ועל החברה ומעצב אותם. הזמר העברי הוא רב-תרבותי, רב-עדתי ומפגיש בין צלילים ותמלילים של מחברים רבים. השירה משמשת מכנה משותף לציבורים שונים בגילאים שונים ואצל ויהודים בתפוצות.

הזמר העברי הוא אחד המאפיינים התרבותיים של מפעל התחייה הלאומית בארץ ישראל, שהביא ליצירת מאגר גדול של שירים ולטיפוח מסורת של שירה בצוותא. האוצר המוזיקלי של הזמר העברי בולט באיכותו ובכמותו ביחס למספר היהודים בארץ ישראל (נקר, 2009; רגב, 2001; אלמוג, 1997). החל משנת 1882, עם ראשית העליות בעת החדשה, הרבו החלוצים הציונים לשיר בצוותא, כמוצא רגשי לתחושות הברידות והמצוקה הקיומית. הזמרה שימשה לחלוצים כלי מעורר ומלכד, אמצעי לחיזוק הלבבות ותחליף חילוני לתפילה לאלה שמאסו בדת. השירה בציבור שימשה כלי חשוב לחיזוק תחושת השייכות של היחיד לקבוצה ולהשרת ערכי הציונות ואהבת המולדת, ולכן מושרת "התקווה" בסיום מסיבות ואירועים פרטיים ולאומיים. בתנועות הנוער הייתה השירה ציר מרכזי ומוכן מאלי – בטיולים, במחנות וסביב המדרה. הלוחמים במלחמות ישראל הרבו לשיר בצוותא, במחנות אימונים ובמסעות, ובליווי מפוחית, אקורדיון, חלילית או טמבור.

הקמת מדינת ישראל הגבירה את כתיבת השירים בנושאי גבורה ואהבת מולדת, שכול וקינה על הנופלים, "באב אל-וואד", "בערבות הנגב", "דודו", "האמיני יום יבוא" ועוד. השירה בצוותא לאחר תש"ח הייתה מרכיב מהותי בעיצוב הזיכרון והיגון המשותף על חברים שנפלו ועל נעורים שאבדו. שא"י הנציחו את דמות החלוץ, השומר, הלוחם העברי וה"צבר" והביעו ערכים שונים, סמלים, מיתוסים וחזון. השירה מושפעת ממצבי רוח פרטיים וכלליים, חברתיים ופוליטיים, וגם יוצרת אותם. שא"י הם בגדר ציון דרך של המאורעות המרכזיים בחיי העם והמדינה; הם מייצגים תקופות, מקומות, אווירה, מצבים ורגשות, מספרים את סיפור המאורעות ואת סיפורם של אנשים (נקש, 2009).

הקניית שא"י, אם כן, היא פעילות חברתית המשמרת זיכרון קולקטיבי באמצעות מסורת של יצירות מוזיקליות קנוניות ואחרות, שהן חלק מהמורשת התרבותית של העם. השירים המלווים אותנו מלידתנו ועד סיום חיינו הם נצחיים ולא מפסיקים לרגש גם זמן רב לאחר שנוצרו ולאחר ששרנו אותם או האזנו להם. השירה היא כלי להתבוננות בחיים. יש בכוחה לדבר את מה שאין מדברים ולראות את מה שסמוי מן העין. המוזיקה בכלל והשירה בפרט משקפות תהליכים בעיצוב החברה וקבוצות בתוכה ותורמות ללכידותן ולעיצוב זהותן.

לאור ההזנחה של מוסדות התרבות בישראל את נכסיה הערכיים, ובכלל זה חוסר תקציב לאמנויות, לתיאטרון, למוזיאונים ולתזמורות, קמו לאחרונה עמותות וארגונים (כדוגמת זמרשת⁴) השואפים לשמר ולהציל מהכחדה שירים מראשית ימי המדינה. משום שהזמר העברי מבטא את המורשת, את הגעגועים לעבר ואת התקווה לעתיד, עיקר הפעילות המשמרת צריכה להתבצע בבתי הספר. מסגרת חינוכית רשמית המחייבת כל תלמיד תאפשר התנסות מגוונת שתשאיר אותו עם מטען תרבותי שהוא נכס צאן ברזל. במיוחד בימים שבהם הנוער הישראלי מחובר לוורטואלי, לריאליטי, לאמצעי המדיה, ומדיר עינו מספרות ומשירה, יש חשיבות עליונה לעגן את צילי הזמר העברי כחלק מתוכנית לימודים קבועה ומוגדרת וכמסורת חינוכית בבתי הספר.

בנוסף לכך, מניסיוני כמורה במערכת החינוך, קיימות מטרות אסתטיות, ערכיות ומוזיקליות להוראת שיר בכלל ושאי בפרט. כישורי שירה, קוליות אסתטית ודיוק בלחן הם מקור למודעות צלילית וללמידת מרכיבים ומושגים מוזיקליים בתחומי הקצב, הכיוון המלודי, העוצמה והמבנה.

המצב העדכני של הוראת שירים בבתי הספר⁵

נועם בן זאב (2009) בוחן בספרו את יחסה של החברה הישראלית למוזיקה העממית שנוצרת ונלמדת בארץ. הוא מציג את הפרדוקס כיצד "השירים הפכו לתעשייה מניבת רווחים" (שם, עמ' 36) ומתאר איך יזמים פרטיים מספקים למורות למוזיקה בגנים דיסקים חדשים שבהם כל העיבודים הם פלייבקים וקולות הלקוחים מעולם הפופ והפרסומות בטלוויזיה. שירים "חדשים" דחקו את רגליהם של ספרים כדוגמת זמר חן⁶ – השירון האחרון מבין שירוני הציונות של המדינה שבדרך. ספר זה ושירונים לכיתות ג'⁷ עד ח'⁸ שהיו מיועדים לכיתות השונות, היו הספרים הקנוניים המקובלים בשנות ה-60 וה-70 של המאה הקודמת והיו משאב רוחני שהלך ונוצר בשכבות, כולל שירי עונות השנה וחגים, בעלי חיים ומשחקים. בן זאב קובל על כך ש"בישראל התהליך הטבעי התקלקל ושבק חיים, כמו האיזון בטבע שמופר על ידי שפכים רעילים" (בן זאב, 2009, עמ' 34). לראיה, הוא ביקר בגני חובה וטרומ חובה וגילה רפרטואר שירי מדולדל ומסיבות הנערכות במתכונת של "כוכב נולד" והפקות של כישרונות צעירים. משום שלגננות השכלה מוזיקלית דלה, הן נשענות לרוב על הדרכה פרטית או מקבלות הדרכה ממורות למוזיקה שמשרד החינוך אינו מעורב בהכשרתן, ולכן אינו דורש מהן להשלים את ההתמחות בחינוך גבוה יותר. בעוד "ההוראה לגיל הרך נתפסה בשנים הראשונות של הציונות ועד לשנות ה-60 כהגשמה של השליחות הלאומית... היצירה לילדים בישראל פסקה. הקנון לא התחדש אלא הסתאב" (שם, עמ' 37-38; ראו גם ספקטור, 2008; כהנוביץ', 2010א). גם מרינה מאלי ושירלי ניצן (2003) מעידות ברוח שלהן על

מצבם הירוד של המורים למוזיקה בישראל ועל התנוונותה של מערכת החינוך המוזיקלי הממלכתית.

מוזיקה אינה מקצוע חובה בבתי הספר היסודיים. היא נלמדת בדרך כלל בכיתות א'-ג', ולאחר מכן לימודה נתון לשיקול הדעת של המנהל ומתחרה במקצועות בחירה נוספים כגון תיאטרון, מחול או חוגי העשרה אחרים. משום שלא מתקיימים שיעורי מוזיקה באופן אחיד בכיתות ה'-ו', לא נוצרת חוויה פרטית או קולקטיבית של שירה, והיא תלויה בשאלה אם המורה מלמדת או לא מלמדת שירים בשיעורים במשך שנת הלימודים. משום שאין לימוד משותף ארצי, נוצר פער בין רמות הידע וההפנמה של תלמידים במחוזות השונים.

על פי אתר מפקח מרכז מקצוע מוזיקה,⁸ הופץ ביולי 2013 קול קורא להקצאת שעות תגבור ללימודי אמנויות בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים לשנת הלימודים תשע"ד. השעות יוקצו רק עבור הוראת מקצוע נוסף מעבר לאחד מתחומי האמנויות הנלמד באותה שנה בבית הספר. בבתי הספר היסודיים תתקיים ההוראה באחת או יותר מבין האמנויות הבאות: מחול, תיאטרון, מוזיקה, אמנות חזותית וקולנוע. תוכנית לימודים תופעל על פי תוכניות הלימודים המאושרות שאפשר למצוא באתר המפמ"ר (מפקח מרכז מקצוע) בכל אחד ממקצועות האמנות. לכל בית ספר שייבחר, על פי סדרי העדיפויות המפורטים, יוקצו שמונה שעות שבועיות לשכבה להוראת אמנויות בשתי שכבות גיל לפחות. בחירת השכבות ותחום האמנות ייעשו על ידי הנהלת בית הספר, והשעות יוקצו על פי מדרג הטיפוח. בחטיבת הביניים מיועדת ההקצאה להוראה בין-תחומית. כלומר, מוזיקה, תיאטרון, מחול, קולנוע ואמנות חזותית בשילובים שונים, כגון מחול וספרות, תיאטרון ומוזיקה, אמנות חזותית והיסטוריה, קולנוע ומדעי החברה וכו'. הקצאת השעות מיועדת לתמוך גם במיומנויות כגון טיפוח החשיבה, עבודות חקר ועוד, כציר מרכזי המארגן למידה בין-תחומית בשילוב האמנויות השונות. הוראה בין-תחומית כזו תתקיים לפחות באחת משכבות הגיל בכיתות ז'-ט' באופן שיטתי ורציף כחלק מתוכנית הלימודים הבית ספרית. כלומר, ההצעה להעשרה במוזיקה מובאת באתר מפמ"ר כתוספת וכחכירה מתוך אמנויות אחרות.

בבתי ספר תיכוניים שיש בהם מגמות מוזיקה מושם הדגש על הכנה לקראת בחינת הבגרות, על לימודים של המקצועות העיוניים (תיאוריה, סולפג', פיתוח שמיעה, תולדות המוזיקה וקומפוזיציה) ועל תחום הביצוע (נגינה בכלי בהרכבים קאמריים או תזמורתיים⁹), המנטרלים במידת מה הוראת שירים. השירה בחטיבה העליונה מזוהה, אם כן, עם המקהלה האמנותית המייצגת, אם קיימת כזו במגמה או בבית הספר לאמנויות.

על פי תוכנית הלימודים לחטיבה העליונה (2011), נמצא ש"מוזיקה ישראלית" הינה תחום אחד לבחירה (לא חובה) בכיתה י"ב, במסגרת הנושא "המוזיקה האמנותית במאה ה-20-21". בתוכנית מוצעת יחידת לימוד אחת המגדירה את תחום הזמר העברי, שלבים בהתפתחותו ומאפיינים מוזיקליים. בבדיקה שנערכה בנוגע לקורס בהוראת שא"י באחד משלושת המוסדות

האקדמיים שבהם קיימת (נכון לעת ביצוע המחקר הנוכחי) תוכנית להכשרת מורים למוזיקה (האקדמיה למוזיקה ולמחול בירושלים, אוניברסיטת בר אילן והפקולטה לחינוך מוזיקלי במכללת לוינסקי), נמצא שבאקדמיה בירושלים¹⁰ נלמד, כחלק מהדרישות לתואר, קורס מוזיקה ישראלית שלא דווקא עוסק בהוראת שא"י; באוניברסיטת בר אילן¹¹ ייכלל קורס שא"י רק החל משנת הלימודים תשע"ד כאחד מקורסי הבחירה וחובות השמיעה במסלול לתעודת הוראה במוזיקה בחוג להכשרת מורים; ובפקולטה לחינוך מוזיקלי במכללת לוינסקי¹² נלמד בשנה ד' קורס בשם "המוזיקה של ששה ארגוב", שאינו כולל את מרב הזמר העברי, אלא מתמקד רק במלחין אחד.

אף על פי שתוכנית הלימודים הקיימת (ביסודי ובתיכון) הינה כוללת ולא מפורטת ברמת הפרטואר, התבצעו פרויקטים מיוחדים במסגרת הנושא המרכזי "שנת השפה העברית" בשנים תש"ע-תשע"א,¹³ והם מפורטים בלוח 1 להלן:

לוח 1: פרויקטים מיוחדים בשנים תש"ע-תשע"א

	שם התוכנית	קהל היעד	מהות התוכנית
1	שירת רבים	בתי ספר יסודיים	בתי ספר שרים זמר עברי ולומדים את השירים בהקשר חברתי, תרבותי והיסטורי. השירה מבוצעת בארבעה מעגלים: א. כיתות; ב. שכבות גיל; ג. תלמידים והצוות החינוכי; ד. תלמידים ובני משפחותיהם
2	"שרים מורשת" עם נורית הירש	בתי ספר יסודיים	מורשת, ציונות ודמוקרטיה הן הנושאים המרכזיים בספרה של נורית הירש. מורים למוזיקה מלמדים את שיריה וזוכים למפגש בלתי אמצעי עם היוצרת
3	"בתי ספר שרים" (עם רשת ג')	בתי ספר יסודיים	במסגרת תוכנית זו נפגשים התלמידים עם יוצר ישראלי – מלחין או משורר. המפגש עם היוצר מתקיים באותן כיתות אשר הציבו את הזמר העברי במקום מרכזי בשיעורי המוזיקה והכירו את מיטב שיריו של המלחין או של המשורר באמצעות שירה ונגינה. מפגש זה מוקלט ומושמע ברשת ג'

שם התוכנית	קהל היעד	מהות התוכנית
4	"שרים עם זמרשת"	בתי ספר יסודיים
5	"שירים ושוורשים"	בתי ספר יסודיים, חטיבות ביניים
6	מקהלה	בתי ספר שרים זמר עברי במסגרת שיעורי מקהלה. התלמידים מופיעים במסגרת אירועי בתי הספר ונוטלים חלק באירועי הקהילה
7	תזמורות והרכבי ביצוע במסגרת המודל המוזיקלי היישובי	רבי-גילאי
8	"זמר לך" לגיל הרך	גני ילדים
9	זמר עברי	חטיבה עליונה
10	הוראה אינטגרטיבית	רבי-גילאי

במאי 2012 יצא אל הפועל פרויקט "בתי ספר שרים – יורם טהר לב". במסגרת מפעל "פייטן-נגן" לשנים תשע"ג-תשע"ד נפגשו פייטנים ונגנים עם תלמידים בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים בכל רחבי הארץ. במפגשים אלה שרו הפייטנים עם התלמידים פיוטים מבית אבא ושוחחו על הרפרטואר המוזיקלי הלקוח מן התוכנית "שירים ושוורשים".¹⁴

ספרות קיימת של רפרטואר שירים

ספרי השירים הקיימים מתחלקים לספרי היסטוריה של השירים ולספרים המציעים פעילויות והפעלות דידקטיות-מוזיקליות. להלן סקירה של מבחר מן הספרים בשתי הקטגוריות:

א. ספרי חומר ומידע הכוללים רקע היסטורי, תווים וטקסט:

אוטוביוגרפיה בשיר וזמר,¹⁵ שיר שיר עלה נא: תולדות הזמר העברי,¹⁶ איזו מדינה! החויה הישראלית בשירים,¹⁷ שירו הביטו וראו: הסיפורים שמאחורי השירים,¹⁸ ירושלים לנצח: אלכום, שירי ירושלים,¹⁹ שירת העמק,²⁰ ספר השירים לתלמיד,²¹ חגיגה בצלילים: שירי חג מועד,²² התקווה – עבר, הווה, עתיד: מסע רבת-חומי בעקבות ההמנון הלאומי,²³ שרים מורשת עם נורית הירש,²⁴ דור לדור יביע זמר: הזמר העברי בראי תרבות ישראל,²⁵ ספר השירים של תלמה: שלוש אהבותי,²⁶ מילים ומנגינות,²⁷ דרך ארץ השקד,²⁸ שרים במקהלה (1-7) וצלילים צעירים (1-3) – חוברות שהופקו לצורך השתלמויות מורים. בנוסף לכך, משרד החינוך פרסם את החוברת שרים במקהלה (תשע"ג), של עשרה משירי ששה ארגוב, לקראת מאה שנה להולדתו. בעוד ספרי ה"היסטוריה" של השירים המוצגים לעיל מספקים מקורות מידע ומבחר שירים עשיר, הספרים הבאים מציעים פעילויות מעשיות למורה ולתלמיד ומאפשרים מפגש לימודי אינטראקטיבי:

ב. ספרים דידקטיים המציעים פעילות מעשית:

שרים,²⁹ במלל ובזמר,³⁰ שירים ושורשים,³¹ זמר לך לגיל הרך,³² ותרבות ישראל בפיט ובזמר.³³ המחקר הנוכחי בא לבדוק, באמצעות שאלון, את מהות ואת היקף העשייה של הוראת שירי ארץ ישראל במערכת החינוך הממלכתית בישראל, את נתוני המורים המלמדים נושא זה ואת עמדותיהם בנושא.

אופן המחקר

השאלון (ראו נספח א') חולק בכל המחוזות (צפון, חיפה, מרכז, תל אביב, ירושלים, מנח"י – מנהלת חינוך ירושלים, ודרום) על ידי הפיקוח על לימודי המוזיקה בהוראת המפמ"רית. על פי דוח משרד החינוך (2009), במדינת ישראל קיימים 4,017 בתי ספר (1,600 מתוכם בתי ספר יסודיים) ולומדים בהם 1,470,110 תלמידים, לא כולל גני ילדים. להערכת המפמ"רית (בתכתובות מיילים ובשיחה בעל פה), מקצוע המוזיקה נלמד ביותר מ-70 אחוז מבתי הספר היסודיים. בבתי הספר היסודיים יש כ-1,800 מורים למוזיקה, ובבתי הספר התיכוניים – כ-400 מורים. בסך הכול קיימות 125 מגמות מוזיקה בחטיבה העליונה. לוח 2 מסכם ממצאים חלקיים מהתכתובות בנדרון ביני לבין המפקחות במחוזות השונים.

לוח 2: מספר המורים למוזיקה במחוזות השונים

מחוזות	מספר בתי ספר יסודיים	מספר בתי ספר שלומדים בהם מוזיקה	מספר מורים למוזיקה בבתי ספר יסודיים	באילו כיתות מלמדים	שעות לימוד שבועיות	מגמות מוזיקה בחטיבות הביניים	מגמות מוזיקה בחטיבה העליונה	מוזיקה כמקצוע העשרה
מרכז	400	380	420	א'-ג' 100% ד'-ו' 60%	1	4	25	
תל אביב	289	276					18	
ירושלים	146	132	92	א'-ג' 132	1	3	9	26
מנח"י	83		107				13	8
דרום							7	
צפון							7	
חיפה	164	80%	165				10	7
סיכום:			1,800					

127 מורים בבתי ספר יסודיים, בחטיבות ביניים ובבתי ספר תיכוניים ענו על השאלון שבדק את הרקע שלהם ואת פעילותם בבתי הספר. השאלון כלל מידע אישי על המשיב (גיל, מין, ארץ לידה, השכלה וכו'); את מרכיבי העמדה (המרכיב ההתנהגותי, הקוגניטיבי והרגשי) של המורים כלפי שא"י; ואת פעילות המורה בבחירת השירים ובהקנייתם. השאלון כלל 26 שאלות, חמש מהן פתוחות, ולכן המחקר גם איכותני במידה מסוימת. חלק א' של השאלון כלל שש שאלות העוסקות במידע אישי על אודות הנשאלים (מין, גיל, ארץ לידה, שנת עלייה, תנועת נוער, השכלה ופרטי בית הספר שבו מלמדים). חלק ב' כלל שבע שאלות כלליות הנוגעות למעורבות הנשאלים בזמר העברי (אירועי שירה בציבור, השתתפות במופעי זמר עברי, האזנה או צפייה בטלוויזיה בתוכניות רלוונטיות). חלק ג' כלל 11 שאלות, מתוכן תשע הנוגעות לעמדות

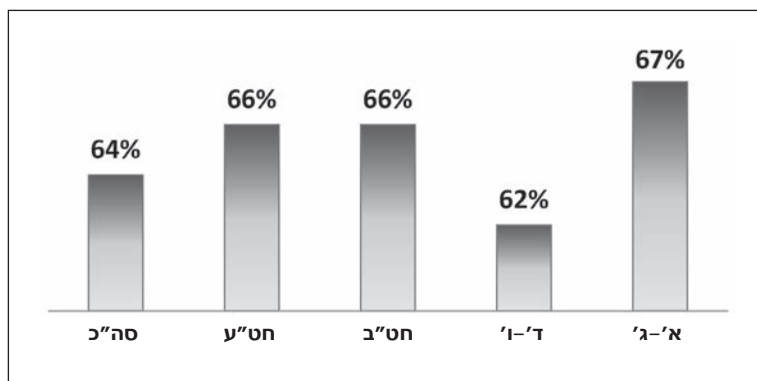
הנשאלים³⁴ ביחס לשא"י (אופן הבחירה וההשפעה, סוג הרפרטואר הנבחר וכד'). השאלון עובד בתוכנה הסטטיסטית SPSS לעיבוד נתונים. העמדות דורגו בסולם בין 1 ל-4 ועברו היפוך, כאשר 1 מבטא "לא מסכים בהחלט" ו-4 פירושו "מסכים בהחלט". הציון לכל שאלה בתרשימים ובטבלאות (בפרק הממצאים להלן) ניתן באחוזים שחושבו מתוך הסולם בין 1 ל-4, כאשר אחוז נמוך, 0, מבטא למשל חוסר האזנה מוחלט, ו-100 אחוז מבטא ציון גבוה ביותר לשכיחות ההאזנה.

אין באפשרותי לפרט לכמה בתי ספר נשלח השאלון ובכמה בתי ספר ענו עליו. מאחר שהמחקר נעשה בשיתוף עם משרד החינוך, דאגו המפקחות במחוזות להפיץ את השאלון במייל בבתי הספר ובהשתלמויות מורים. על בסיס הנתונים שנאספו נבדקו מאפייני אוכלוסיית המורים למוזיקה ומה עמדתם כלפי הזמר העברי והוראתו. להלן תוצאות המחקר.

ממצאים

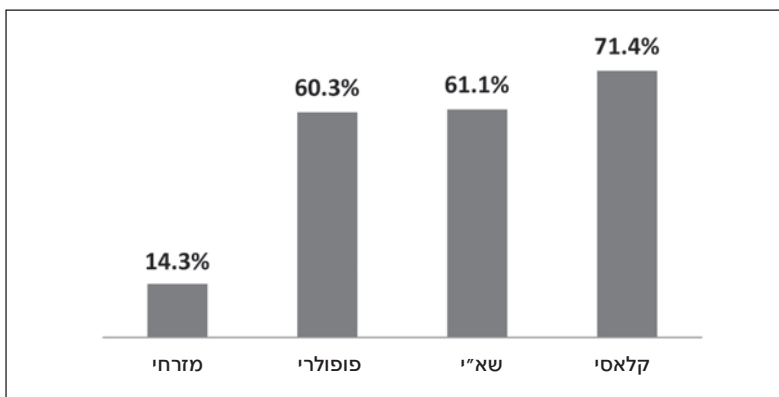
רוב המורים למוזיקה (90%) שנבדקו הן נשים, 82% מהן מעל גיל 30, כשני שלישים מהן ילדות ישראל הגרות במרכז הארץ. 39% מהנשאלות הן עולות, שעלו לארץ בגילי 25-32. רובם המכריע של המורים (73%) הם בעלי השכלה אוניברסיטאית, וכ-68% מהנשאלים מלמדים בבית ספר יסודי.

תרשים 1: אחוזי האזנה לשא"י בחלוקה לכיתות/ שכבות גיל

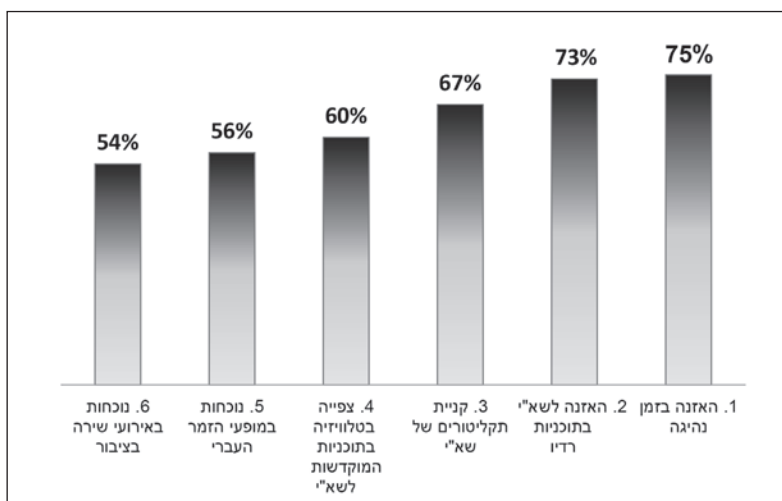
על פי תרשים 1, המורים המלמדים בכיתות הנמוכות מאזינים לשא"י יותר מאשר עמיתיהם בכיתות הגבוהות. גם בכיתות חטיבת הביניים והחטיבה העליונה מאזינים לשא"י, לעומת כיתות ד'-ו' – שם ההאזנה יחסית נמוכה יותר. תרשים 2 מתאר את סוגי המוזיקה המועדפים על המורים.

תרשים 2: סוגי המוזיקה המועדפים בקרב כל המורים הנבדקים (באחוזים)

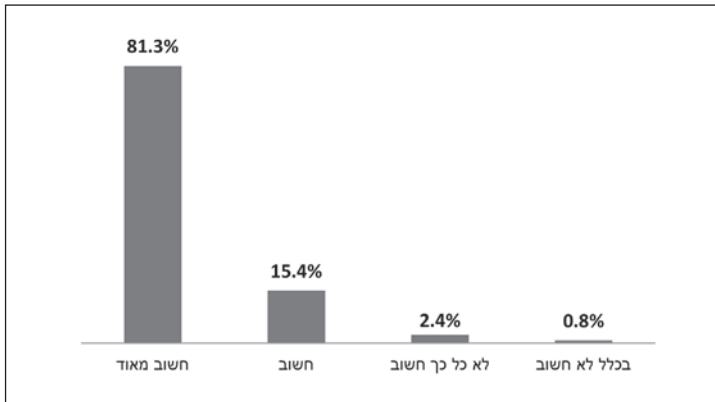
המורים נשאלו מהו סוג המוזיקה שהם נוהגים לשמוע בבית. על פי הממצאים המוצגים בתרשים 2 לעיל, רובם מאזינים למוזיקה קלאסית (ייתכן כי בשל החינוך המוזיקלי שקיבלו בארץ מוצאים), ומיעוטם מאזינים לשירים מזרחיים. גם שא"י ומוזיקה פופולרית נמצאים בדירוג גבוה. נושא נוסף שנבדק הוא הפעילות שנוקטים המורים לשם שמיעת שא"י.

תרשים 3: פעילות לשם האזנה לשא"י (באחוזים)

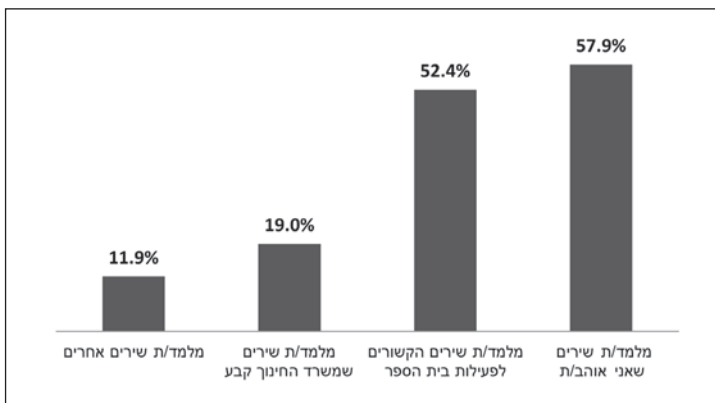
מתרשים 3 עולה שרוב המורים מאזינים לשירים בתוכניות רדיו ובעיקר – בזמן נהיגה (75%). מעט יותר ממחצית מהמשתתפים במחקר נוכחים באירועי שירה בציבור. בהמשך התבקשו המורים לדווח על מידת החשיבות שהם מייחסים להוראת שא"י במסגרת שיעורי המוזיקה.

תרשים 4: חשיבות הוראת שא"י בשיעורי המוזיקה (באחוזים)

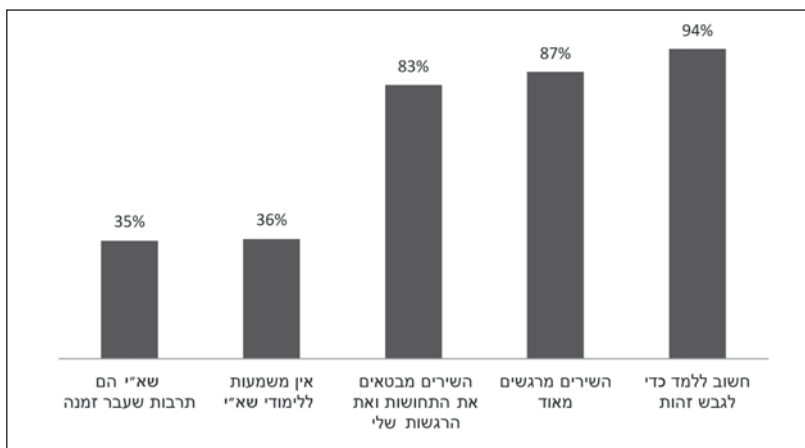
על פי תרשים 4 לעיל, הרוב המכריע של המורים מדגישים שיש חשיבות להוראת השירים בשיעורי המוזיקה. בתשובה לשאלה 22 בשאלון, נמצא כי הם מלמדים שא"י אחת לשני שיעורים. נושא נוסף שנבדק במסגרת המחקר היה מה מביא את המורים לקביעת רפרטואר השירים שהם מלמדים.

תרשים 5: התפלגות סיבות להוראת שירים (באחוזים)

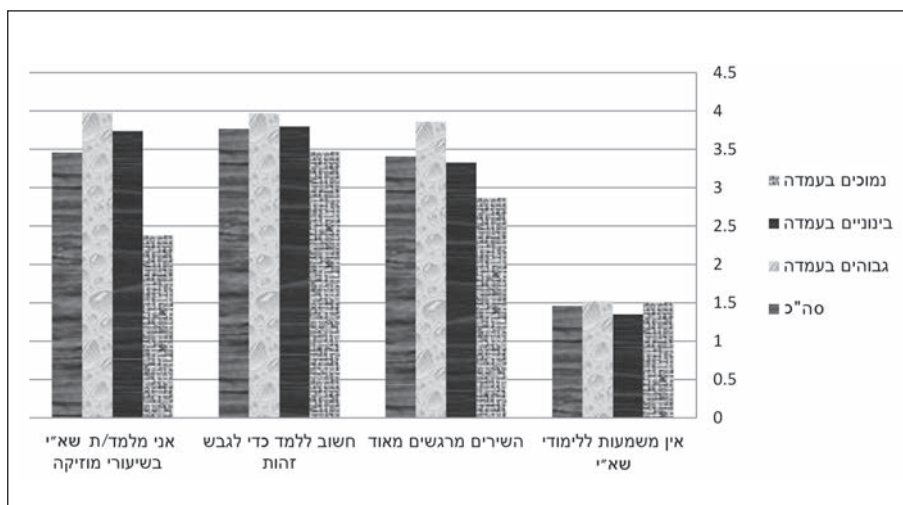
על פי תרשים 5 לעיל מתברר שבחירת הרפרטואר מבוססת על הטעם האישי של המורה (אוהב/ לא אוהב) או בהסתמך על שיקולים בית ספריים (טקסים ואירועים). מיעוט מהנבדקים מלמד שירים שמשדר החינוך קבע – כנראה מדובר בחוברות מזדמנות שיוצאות לאור ולא בתוכנית מוגדרת המחולקת ומובנית לפי שכבות גיל (ראו פרק מצב עדכני של הוראת שירים). מעטים יותר מהנשאלים (כ-12%) מלמדים שירים אחרים. התרשימים הבאים שיוצגו עוסקים בעמדות בנוגע לשא"י.

תרשים 6: התפלגות עמדות ביחס לשא"י (באחוזים)

רוב המורים (94%) מבטאים את העמדה שחשוב ללמד שא"י כדי לגבש זהות, 87% מהם טענו שהשירים מרגשים אותם ו-83% סבורים שהשירים מבטאים את התחושות ואת הרגשות שלהם. 35% מהנשאלים סבורים ששא"י הם תרבות שעבר זמנה או שאין לשא"י משמעות.

תרשים 7: עמדות כלפי שא"י

על פי הממצאים בתרשים 7 לעיל ניתן לומר, כי בקרב בעלי יחס שלילי יותר לשא"י השירים נחשבים מרגשים פחות, הם מלמדים אותם פחות בשיעורי המוזיקה ולדעתם הם חשובים פחות לגיבוש זהות. בו בזמן, גם בעלי יחס שלילי לשא"י לא חושבים שאין להם משמעות.

לוח 3: מתאמים בין עמדות כלפי שא"י והאזנה להם בסיטואציות שונות

אני מלמד/ת שא"י בשיעורי מוזיקה	עמדה כללית	מרכיבי העמדה			התנהגות ונתונים
		חשוב ללמד כדי לגבש זהות	השירים מרגשים מאוד	אין משמעות ללימודי שא"י	
.287**	.290**	.242**	.290**	-.083	נוכחות באירועי שירה בציבור
.283**	.366**	.258**	.442**	-.008	נוכחות במופעי הזמר העברי
.385**	.445**	.239**	.459**	-.039	האזנה לשא"י בתוכניות רדיו
.286**	.360**	.267**	.387**	-.096	האזנה בזמן נהיגה
.346**	.373**	.206*	.355**	-.038	צפייה בטלוויזיה בתוכניות המוקדשות לשא"י
.150	.190*	.239**	.272**	-.124	קניית תקליטורים של שא"י
.084	.128	-.085	.147	.194*	גיל עלייה

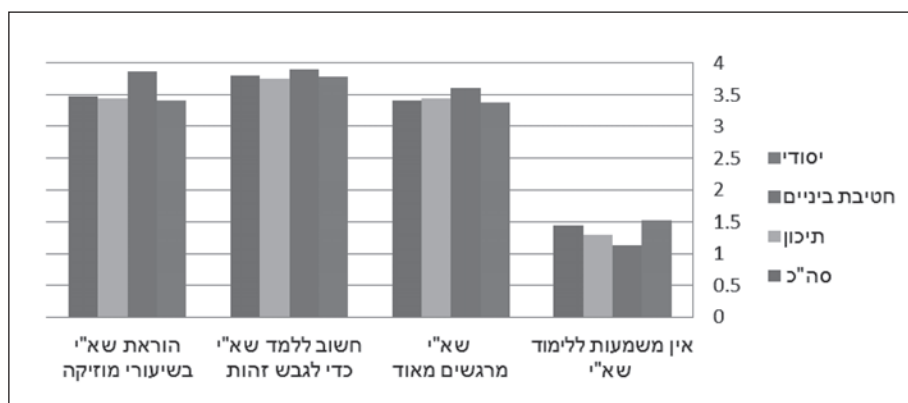
* מתאם מובהק ברמה 0.05

** מתאם מובהק ברמה 0.001

הטור "אין משמעות ללימודי שא"י" הוא תוצאה של איחוד התשובות לשאלות 20 ו-16 (ראו השאלון בנספח א'); הטור "חשוב ללמד כדי לגבש זהות" הוא תוצאה של איחוד התשובות לשאלות 17 ו-19; הטור "השירים מרגשים מאוד" הוא תוצאה של איחוד התשובות לשאלות 18 ו-21; טור העמדה הכללית הוא מעין משתנה המשלב את כל שלושת הטורים שקדמו לו. אצל המורים שענו על השאלון נמצא כי יש מתאם חיובי בין המרכיב הרגשי-אינטלקטואלי של העמדה כלפי שא"י (השירים מרגשים מאוד, חשוב ללמד אותם כדי לגבש זהות), לבין

המרכיבים ההתנהגותיים של העמדה (נוכחות באירועי שירה בציבור, במופעי זמר וכו'). בנוסף לכך נמצא כי יש קשר בין המרכיבים ההתנהגותיים של העמדה לבין הוראה בפועל של שא"י. קשר חיובי נמצא בין הגעה לארץ בגיל מבוגר לבין חוסר המשמעות המיוחסת לשא"י ($r=.194$). נמצא כי מי שמביע עמדה חיובית כלפי הוראה והעברה של שא"י, נוכח ופעיל בהתאם באירועי שירה בציבור, וגם להפך. מורים שמרכיבי ההתנהגות שלהם גבוהים (נוכחים, מאזינים, צופים או קונים תקליטורים), ילמדו שא"י ברצון רב יותר.

תרשים 8: התפלגות עמדות כלפי שא"י לפי כיתות הוראה

על פי הממצאים בתרשים 8 לעיל, נראה שככלל אין הבדל מובהק בין עמדות המורים בכיתות השונות. אך לפי התרשים ניתן גם לציין בזהירות, שהוראת שא"י בשיעורי המוזיקה קיימת יותר בחטיבות הביניים, ושברוב המורים בבתי הספר היסודיים, העמדה שאין משמעות ללימוד שא"י ממוקמת גבוה יותר.

למחקר היה גם חלק איכותני (חמש שאלות פתוחות. ראו נספח א', שאלות מספר 8, 15, 24, 25 ו-26), שממנו עולה כי תגובות המורים למחקר עצמו ולחשיבות הוראת שא"י אוהדות ביותר. המורים במחקר, שאוהבים להשתתף באירועי שירה בציבור, ציינו שמושכים אותם לא רק המפגש התרבותי, החברות והבילוי, אלא גם החיבור לרוח הצינונית, ההנאה, השירה יחד ותחושת השייכות, האהבה לשירה ולשירים, ולזמר ארץ ישראלי בפרט. בין התשובות לשאלה מדוע לדעתם נוהגים להשמיע שא"י ברדיו ובטלוויזיה בחגים, בימי זיכרון ובמאורעות מיוחדים נמנו השייכות לקולקטיב, ההזדהות עם משפחת השכול, הקשר לאתוס התרבותי-פטריוטי, ביטוי לאהבת הארץ, גורם מאחד, סממן יהודי של ערכים וגיבוש הזהות הצינונית, הזדהות וחיבור לארץ ישראל הישנה. הם הדגישו היבטים של זיקה לארץ, מורשת ושורשים.

אני מצטטת: "דרך מוזיקה זאת אפשר ליצור הרגשה של עצב, שמחה, התרגשות, כעס, שרק מוזיקה יכולה לסחוף בסדר גודל כזה רחב".

בנוסף לכך, קיבלנו מהמחקר רעיונות לדרך ההקניה של השירים: התלמידים מתוודעים לשירים באמצעות ניתוח טקסט ותווים, סיפור הרקע לכתובה של המשורר או המלחין, השוואת ביצועים, לעתים צפייה בסרטון של השיר ביוטיוב והאזנה פעילה – בתנועה, בציור, בנגינה, בליווי דרך פרטיטורה גרפית ובעזרת אביזרים מלווים ודפי עבודה. ישנם מורים שסיפרו על הפעלת פינה מוזיקלית בלובי בית הספר – מערכת שמע שבה מתנגנים שירים ישראליים בזמן ההפסקות, בהתאם לעונה או לחג הקרוב.

דיון

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבדוק את השיטה ואת התכנים של הוראת שא"י בבתי הספר בישראל. לאור המדיניות המוצהרת של משרד החינוך (חוזר מנכ"ל 9.15-2 תשע"ד – חינוך למורשת ישראל, ציונות ותולדות המדינה); לאור העובדה שבבתי הספר מתקיימים טקסים ועצרות שבהם מושמעים שא"י על פי העניין; ומשום שא"י הם חלק בלתי נפרד מההיסטוריה ומהמורשת של הדורות הקודמים ומשקפים ערכים ואירועים המונחים בבסיס החברה בישראל – לאור כל אלה צפינו שפעילויות ההעשרה בתחום יתקיימו בכל בתי הספר. לצורך בדיקת הנושא הופצו שאלונים (ראו נספח א') באמצעות מפקחי המחוזות של משרד החינוך במהלך שנת הלימודים תשע"ג.

בהתחשב במספר המורים המלמדים מוזיקה בפועל (ראו לוח 2), ענו על השאלון פחות מאחוז אחד מהם (127 מורים בסך הכול). נשאלת השאלה: האם הנושא לא מעניין את המורים? האם בבתי הספר שלא ענו לשאלון לא מלמדים שא"י? האם השאלון לא נחשף במידה מספקת? ייתכן שאין לחלק מהמורים גישה אינטרנטי, כלומר שלא קיבלו לידיהם את השאלון? האם אינם מכירים מספיק את הרפרטואר הקיים? קיימים יותר בתי ספר ממספר בתי הספר שהמורים בהם ענו על השאלון, חלקם פעילים מאוד בהוראת שא"י וחלקם לא, ואין לנו מידע עליהם בגלל מספר המשיכים הנמוך. המורים שענו על השאלון הרחיבו בשאלות הפתוחות, דיווחו עד כמה הזמר העברי והטמעתו יקרים לכם וכן פירטו על אודות פרויקטים שונים שהם מנהלים במשך שנת הלימודים. ראינו שהמורים המחויבים המלמדים שא"י מעוניינים להקצות לנושא שעות נוספות, והם תמכו במחקר בכל לב ואף ביקשו לדעת את תוצאותיו. לדעתנו, ניתן לייחס את ההיענות הנמוכה לשאלון לעובדה שבתי הספר, לאור אילוץ תוכנית הלימודים והמטלות המזדמנות המחייבות ניצול שעות לפי סדרי עדיפויות, מתייחסים להקניית שא"י כאל נושא חשוב, אבל כזה שנמצא במיקום נמוך בסדר העדיפויות.

בשלב הראשון של עיבוד התוצאות בדקנו את נתונייהם של המורים הנכללים באוכלוסיית

המחקר. רצוי, כמובן, שהמורים המלמדים שא"י יהיו ילידי הארץ, בוגרי תנועות נוער, "מכורים" לסוגה של שא"י; כאלה שמאזינים בדבקות לתוכניות הזמר הישראלי ונוטלים חלק באירועי שירה בציבור. במילים אחרות – אנשים שהשירים זורמים בדמם. מורים אלה לא חייבים בהכרח להיות בגילים מתקדמים. צעירים רבים מכירים את השירים לעומק ובהיקף רחב. בפועל, התבררה תמונה שונה. המורים המלמדים בכיתות הנמוכות מאזינים יותר לשא"י. ההסבר לכך, שהמלמדים בכיתות הנמוכות שהם בעלי עמדה חיובית כלפי שא"י נמצאו מאזינים להם יותר, הוא שעליהם להיחשף לז'אנר כי הם מלמדים אותו. דווקא בכיתות ד'–ו' – המקום העיקרי ללימוד הנושא והקרקע החשובה ביותר להוראת שא"י – ההאזנה נמוכה ביותר באופן יחסי. כנראה קיימת קורלציה בין דרישות המקצוע (אם מלמדים אותו בפועל) לבין התעניינות המורים בז'אנר. לראיה, על פי הממצאים בתרשים 8 לעיל, המורים בבתי הספר היסודיים ממוקמים גבוה יותר בעמדה שאין משמעות ללימוד שא"י. בבתי הספר היסודיים גם קיימת דרישה לקיום טקסים לקראת חגים ומועדים, ימי זיכרון ועצרת – והדבר מצביע על ההכרח של הוראת שא"י בכל הכיתות (א'–ו'). התרשמתי שכמעט לא מלמדים שא"י בבתי הספר התיכוניים וייתכן שאפשר להסביר זאת בכך שהמורים עסוקים בהכנה לבגרות במוזיקה.

עוד מצאתי שרוב המורים אינם משתתפים באירועי שירה בציבור או במופעי זמר עברי, אלא מאזינים לשירים בתוכניות רדיו, בעיקר בזמן נהיגה (75%). כלומר, אמנם היחס לשא"י אקטיבי פחות מיציאה מהבית לשירה בציבור, אבל מי שמאזין להם ברכב בדרכו ממקום למקום יכול גם לשיר בצוותא (עם הרדיו). עם זאת, ברור שדרך האזנה זו פסיבית יותר מאשר יציאה בערב לשירה בציבור. העמדה ההתנהגותית של המורים הנשאלים (מה עושים בנושא שא"י) היא פסיבית יותר (שמיעת רדיו בנהיגה או בבית, כנראה כמוזיקת רקע) ואקטיבית פחות (כלומר לא יוזמים קניית דיסקים או הליכה לאירועי שירה בציבור).

נמצא קשר חיובי בין הגעה לארץ בגיל מבוגר לבין חוסר המשמעות המיוחסת לשא"י ($r=.194$). 23% מהמורות העולות עלו לארץ בגיל 32 ומעלה, כאשר הזהות כבר מגובשת והילדות הסתיימה. משמעות הדבר היא שככל שהמורה המלמד הגיע בגיל מבוגר יותר, הוא אינו רואה משמעות בהוראת שא"י. תוצאה זו היא מובהקת, אם כי המתאם נמוך.

המחקר בדק את התכנים הנלמדים במסגרת הקניית שא"י. בפרק שסקר את הספרות הקיימת הוזכרו רשימות של שירים שהופצו במערכת החינוך. רשימות אלה נבנו תוך מחשבה מוקדמת ושיקול דעת מעמיק, במטרה שייצגו כראוי את תחומי שא"י. בפועל, נראה שהרשימות לא הניבו עשייה ושבחירת השירים הושפעה מהעובדה שהנבדקים ברובם הגיעו מרקע של מוזיקה קלאסית. ייתכן שלכן הם נותנים משקל קטן יחסית לטקסטים בעברית ומתייחסים לשירים כאל יצירות מוזיקליות שאינן קשורות למורשת ולאירועי העבר. כמו כן התברר שרק 19% מהמורים שנבדקו מלמדים שירים שקבע משרד החינוך. עובדה זו מצביעה על כך שמרבית המורים שהשתתפו במחקר אינם מזדהים באופן מלא עם הרעיון שמאחורי הקניית שא"י לתלמידים.

למעשה, רובם מעבירים את הנושא כחלק משיעורי המוזיקה בבתי הספר. אילו הייתה ניתנת "שעת שיר" שבועית לכל ילד בישראל (ראו להלן בהמלצות) – הייתה נפתרת סוגיה זו. ראוי לציין ששאי"י הם שונים וייחודיים בתוכנית הלימודים של מקצוע המוזיקה, שכן הינם קרובים למוזיקה כפי שהם קרובים לספרות ולהיסטוריה של ארץ ישראל. המורים למוזיקה, שהם ברובם בעלי הכשרה מוזיקלית (כפי שראינו בחלק א' של השאלון, ראו נספח א'), שופטים את רשימת השירים לפי אמות מידה מוזיקולוגיות, והמטרות לא מושגות בתחום זה.

המורים נשאלו: "מה קובע אילו שירים ילמדו?" (ראו בנספח א' – שאלה 23 ד'). להלן כמה דוגמאות לתשובותיהם על שאלה זו: "שירים המשרתים את החומר הנלמד"; "שירים שקשורים לענייני דיומא כמו השיר 'עקדת יצחק' בימים נוראים או 'שיר לשלום' ביום רבין"; "שירים שהתלמידים בוחרים"; "ג'אז ושיירי ג'אז. בכיתות ז'-ח' ולפעמים ט' לומדים גם שירים עבריים בעיבודים ג'אזיים"; "על פי התוכנית השנתית בבית הספר, לדוגמה, שירי טבע ונוף בתקופת ט"ו בשבט או באפריל. שירי לוחמים ושירים לימי זיכרון בתקופת ימי הזיכרון. שירים של עלייה, תקומה ומדינה בכ"ט בנובמבר"; "שירים שמתחברים לעולם של התלמידים, לדוגמה שירים של הזמר הדתי אודי דויד"; "שיקול עיקרי הוא רמת הקושי המוזיקלית לנגינה בקבוצה, בעיקר הצורך במקצבים חוזרים וברורים. לכן, לדוגמה, 'Aura Lee' האמריקאי יכול להיות מועדף על שא"י קשה יותר. או [שהשיר נבחר על פי] אלמנט מוזיקלי הנלמד בשיעור ומופיע גם בשיר".

ייתכן שהמורים הללו רוצים לקלוע לטרנד פופולרי ועכשווי ורואים את הז'אנר כארכאי? נחזור לנושא הקצאת שעות חובה למקצוע זה. מדוע שא"י אינם נלמדים כמקצוע חובה בבתי הספר, והרי ישנו קשר ישיר בין חיבור למורשת ובין ידיעת השירים? אף על פי ששא"י חשובים בעיני רוב המורים, בכל זאת כמעט שליש מהנחקרים סבורים שהם תרבות שעבר זמנה ושאינן להם משמעות. ייתכן שעובדות אלו נובעות מחוסר קורלציה בין תוכנית הלימודים בבתי הספר ובין המוסדות להכשרה גבוהה? לא זו בלבד שאין הוראה רציפה של שא"י בכיתות בית הספר היסודי ומעבר לחטיבת הביניים, גם אין דרישה בהתאם מהמוסדות להכשרת מורים לחייב קורס בנדון. השאלות רבות – ותשובות אין. לאור חשיבות הנושא והעמדה החזקה שהביעו המורים (שכן ענו על השאלון) בדבר הצורך ללמד את הז'אנר, ההצעות המעשיות לשיפור המצב הן: הכנסת הוראת שא"י כמקצוע חובה בכל הכיתות; תוכנית לימודים מפורטת ברמת הרפרטואר; הוראה באופן בין-תחומי; והשתלמויות מורים העוסקות בנושא. להלן פירוט:

1. להכניס את הוראת שא"י כמקצוע חובה בכל הכיתות [שש"ש = שעת שיר שבועית לכל ילד עברי], ובמיוחד בבית הספר היסודי שהוא זמן קריטי לעיצוב עולם התכנים והזיכרונות. כדי לחשוף את הילדים לשירים צריך להקדיש שעה בשבוע לשא"י. אם המורה לא מכיר או לא אוהב שירים אלה – הדבר לא יקרה. בנוסף לכך, יש לחייב הוראת שא"י במסגרות המכשירות מורים למוזיקה, במסלולי תעודת הוראה במכללות ובאוניברסיטאות. נמצא שרוב המורים בעלי השכלה אקדמית, ולכן הלימה בין תוכנית

הלימודים של משרד החינוך לזו של האקדמיה תיצור מחויבות אצל מורים הנכנסים למערכת החינוך בנוגע לז'אנר ולשימורו.

2. אף על פי שקיים רציונל של תוכנית לימודים לכיתות בית הספר היסודי והתיכון, אין בנמצא תוכנית לימודים מפורטת ברמת הרפרטואר. תוכנית לימודים מוגדרת עשויה לאפשר למורים לעתיד (חסרי הניסיון) להתבסס על תכנים נתונים מראש, ובכך לעצב טעם, להנחילו לדורות ואף להקל את בחירת חומרי הלימוד. המורים חושבים שהשירים חשובים, אבל אין להם כלים לאכוף את הוראתם. לכן משרד החינוך צריך לבנות תוכנית לימודים קונקרטית של שירים לבית הספר היסודי והתיכון, כולל דוגמאות מפורטות להקניית שיר בכל שכבת גיל. זאת, כמו במקצועות אחרים. למשל, כל מורה שמכין לבגרות בתנ"ך או במתמטיקה יודע בדיוק אילו פרקים ייכללו בה (ראו הצעה לתוכנית לימודים בהמשך). רוב המורים יהיו צריכים ללמד שירים מתוך רפרטואר מובנה זה ולא על פי טעמים האישי, כמופיע בתרשים 5. כך ייווצר קורפוס של ידע והיכרות אצל התלמיד הישראלי הממוצע.

3. המורים במחקר מצאו קשר בין שא"י לזהות הציונית, לזיקה לארץ ולהזדהות עם ההיסטוריה של ארץ ישראל. אפשר וכדאי ללמד שירים הקשורים באופן אינטר-דיסציפלינרי לנושאים הנלמדים האחרים, בהם: גיאוגרפיה, תנ"ך, היסטוריה, מורשת וידיעת הארץ. לדעתי חשוב לנתק את ההשתייכות של שא"י למקצוע המוזיקה (וללימודי המוזיקה) ולהכליל תחום זה במסגרת מקצוע "מורשת הארץ". שא"י לא בנויים רק על מוזיקה אלא גם על חוויות היסטוריות ועל הגיאוגרפיה של עם ישראל וארץ ישראל, על התנ"ך, על צה"ל ועל ההווי הישראלי.

4. קיים קשר מובהק בין שורשיות וילדות לבין רפרטואר שגור ואהוב. עלינו לעודד ולהרחיב את היריע של המורים בזמר העברי במיוחד באוכלוסיית העולים. זאת, באמצעות השתלמויות מורים העוסקות בבלעדיות בנושא זה.

במצב הקיים היום מרבית בני הנוער אינם מכירים כלל את הסוגה של שא"י. היחס לתחום זה במערכת החינוך כפי שהוא משתקף במחקר הנוכחי טעון שיפור רב. נראה שחוסר הוודאות מבחינת הטיפול בתחום היום מציב את אחד האתגרים המחכים לנו בעתיד הקרוב, ויפה שעה אחת קודם.

סיכום ומסקנות

להלן תזכורת קצרה של הממצאים העיקריים במחקר הנוכחי: רוב הממצאים מסתמכים על נתונים שנאספו ממורים שגרים במרכז הארץ, רוב המורים למוזיקה הן נשים מעל גיל 30, ילידות ישראל (כשני שלישים מהן). רובם המכריע של המורים הם בעלי השכלה אוניברסיטאית

ומלמדים בבית ספר יסודי. חלק גדול מהמורים אינם משתתפים באירועי שירה בציבור ואינם נוכחים במופעי הזמר העברי, אלא מעדיפים להאזין לשא"י בתוכניות רדיו ובזמן נהיגה. מבין סוגי המוזיקה, רוב המשיבים מאזינים למוזיקה קלאסית, ומיעוט מתוכם לשירים מזרחיים. רובם סבורים ששא"י חשובים ואינם נחשבים לתרבות שעבר זמנה; ששא"י מרגשים, מגבשים את הזהות הישראלית ומבטאים רגשות. רוב מכריע של המורים חושבים שיש חשיבות להוראת השירים בשיעורי המוזיקה ומלמדים שא"י אחת לשני שיעורים. הסיבה העיקרית להוראת מסוים היא אהבת המורה לשיר ושירים הקשורים לפעילות בבית הספר. מיעוט מהנשאלים מלמדים שירים שמשרד החינוך קבע ואפילו פחות מהם מלמדים שירים אחרים. נמצאו קשרים בין יחס חיובי לשא"י לבין האזנה לשא"י בסיטואציות שונות, וכמו כן נמצא קשר חיובי בין רמת השכלה להוראת שא"י בכיתה.

אף שיש בתי ספר שקיימת בהם עשייה נפלאה, מתברר, על פי המחקר, שיש צורך קריטי בשינוי. כדי להפוך את התלמידים לבני בית במורשת המוזיקלית ולאפשר להם להיות יורשים ומחדשים, עליהם להכיר את אוצרותיה ואת שפתה של המורשת הזו, המיוצגת במערכת סמלים ייחודית, שמשלימה את אלה של המדעים, הלשון והאמנויות האחרות. "סיפורו של הזמר העברי הוא סיפורה של מדינת ישראל; השירים הרבים, נכסי צאן הברזל, יוצרים את המפגש המרתק עם אנשים ועם תרבויות, עם נופים ועם מקומות, צלילים וריחות, ובכך משקפים את מפת ההיסטוריה של ארץ-ישראל" (שי וגופר, 2008). מתברר שהקול האישי שלי ושל המחקר הנוכחי אינו במיעוט. למשל, שייקה גינזבורג, מוזיקאי מכפר סבא שעוסק בשירה בציבור, טוען באחד הבלוגים שלו ברשת:

כאשר מקצוע המוזיקה אינו נמצא בקוריקולום הפדגוגי, ואינו נמצא בליבת מקצועות החובה מגן הילדים עד כיתה י"ב (כמו במדינות הנאורות שאליהן אנחנו שואפים להידמות, בעיקר בהישגים הלימודיים), לא ישתנה דבר. זה שמתקיימים ערבי שירה במקומות שונים, אלו תופעות נקודתיות שבהן לא לוקחים חלק הילדים ובני הנוער. הם חשופים למעשה לשירים אחרים לגמרי – שירים שכמו שהם מופיעים כך הם נעלמים. אנו נמצאים בתקופה של "אני ואני" כל מה שמציק לפרט בתחומים מצומצמים ומוגבלים. התקופה של "אנחנו" חלפה ואיננה. הטכנולוגיה, השיתוף, הרשתות החברתיות, המותגים ו"שירי החפלות" זה מה שמעניין את רובו של הנוער. אנו יכולים לחנך לשינוי הרגלי הצריכה שלהם באמצעות הזמר העברי ולהקנות ערכים כדוגמת נופי הארץ, התנדבות, או תנועות הנוער.

להלן ציטוט מתוך מכתב של תלמידי בית הספר לאמנויות תלמה ילין והכפר הירוק למרכז לחקר השיר הישראלי:

לאחרונה חוינו חוויה חד-פעמית ובלתי נשכחת, של שירה משותפת, תחושה של בית, אחדות, שותפות גורל ושייכות שלא הכרנו קודם. יחד ישבנו למעלה מ-500 תלמידי בתי

הספר "תלמה ילין" ו"הכפר הירוק" ולמדנו שירים נפלאים ומרגשים, שמעולם לא שמענו לא בבתי הספר ולא במשפחותינו, שנותנים ביטוי כל כך נפלא למולדתנו. כל זאת במסגרת מיזם בחסות "אגודת הסופרים" שכותרתו: "התלמידים שרים ומספרים את סיפורם של ארץ ישראל והעם היהודי". כך ייקחו התלמידים אחריות על עתידה ועל דמותה של המדינה. כמו שאתם חירפתם את נפשותיכם על הגנת המולדת, כך גם אנחנו ניאבק בכל כוחנו על עתידה של המדינה, שהיא המחיר שלנו (בטוהר הנוער).

נועם בן זאב מעיתון "הארץ" מבטא את קול כולנו. במאמרו "להצייל את החינוך המוזיקלי" הוא פונה אל שר החינוך החדש, הרב שי פירון, וכותב:

והנה הגיע רגע האמת... עתה בידי השר, הכוח להוציא את המוזיקה מדל"ת אמותיה ולהנחילה לכלל, לשתף בסוד המוני בני אדם – אלה התלמידים בבתי הספר בארץ. בואו נאמץ את המודל הבריטי (על פי הרוח של הנלי, שהתפרסם בפברואר 2011), לא יהיה ילד בריטי/ישראלי, מגן חובה ועד כיתה י"ג, שלא יזכה לחינוך מוזיקלי ברמה הגבוהה ביותר – ובסבסוד ממשלתי.

הרוח מסביר את החשיבות החובקת-כול של המוזיקה לילדים, בין היתר בשיפור הלימודים, בהעצמה האישית ובחברות. בין עשרות מסקנותיו: על כל בית ספר לספק חינוך מוזיקלי רחב שכולל ביצוע, הלחנה, האזנה וביקורת; השירה חייבת להיות חלק מרכזי בלימודים; על כל ילד ללמוד לנגן בכלי נגינה; על בתי הספר לספק קונצרטים של מוזיקה חיה; על הממשלה ואגפי האמנות לממן כל זאת; ויש להנחיל להורים את ההכרה בחשיבות המוזיקה לילדיהם. כל זאת עשו הבריטים במסגרת תוכנית לאומית למוזיקה (The National Music Plan). הואיל והמנהלים נהנים מדרגה גבוהה של אוטונומיה, גם אצלנו בבתי הספר היסודיים הולכות ומתמעטות שעות המוזיקה לטובת המקצועות שנחשבים יוקרתיים יותר בעיני משרד החינוך, ובראשם מתמטיקה ולימודי דת ומורשת. כך גם נכחדים האנסמבלים שפעם פרחו – תזמורות ומקהלות ילדים – וזן המורים למוזיקה נכחד יחד איתם. זו צריכה להיות מטרת השר פירון: להחזיר את המוזיקה ללימודי הליכה, ואיתה את הנפש והנשמה של מערכת החינוך.

ואמר יגאל אלון:

היה מי שהמשיל את התרבות לחץ וקשת: ככל שאתה מותח את הקשת שלך לאחור, כן חֶזֶק מרחיק לקלוע. אם לא נמתח את קשתנו התרבותית לעֵבֶר הָעֵבֶר ולא נינק ממקורותינו העצמיים – לא המקורות בלבד יחרבו, גם אנחנו ניבש.³⁵

נספח א'

המכתב והשאלון שנשלחו למורים

למורה למוזיקה שלום רב,

בהעדר כל נתון מזהה בידי על אודות המורים למוזיקה, המפקחות המרכזת (המפמ"ר) על הוראת המוזיקה התבקשה על ידי להפיץ שאלון זה בקרב כלל ציבור מורי המוזיקה.

השאלון המצ"ב זה הוא חלק ממחקר ארצי רב היקף שנערך מטעם המרכז לחקר המוזיקה העממית הישראלית באוניברסיטת בר-אילן, ונושאו "הוראת שירים כחלק מלימודי המוזיקה בבית-הספר". לידיעתך, המחקר הותר לביצוע על ידי לשכת המדען הראשי במשרד החינוך (העתק של ההיתר מצורף למסמך זה, לעיוןך).

בשאלון תתבקש להשיב על מספר פרטים אישיים החשובים למחקר, וכן על שאלות הקשורות בהוראת שירים במסגרת לימודי המוזיקה. אנא ענה/עני על השאלות בתשומת לב רבה שכן התשובות חשובות מאד למחקר.

בשאלון מספר שאלות, שבהן מוצגות אפשרויות לתשובה, לבחירת המשיב. בשאלות האחרות עליך פשוט לרשום את תשובתך. אין תשובות נכונות ותשובות שלא נכונות. מטרת השאלות לשקף מצב עכשווי בהוראת המוזיקה.

יודגש, כי אינך מתבקשת לרשום את שמך על גבי השאלון, וכי רק אנוכי, עורכת המחקר, אראה ואנתח את התשובות. במידה ותרצה/י להוסיף על הנשאל/הנאמר בשאלון, את/ה מוזמנת ליצור עמי קשר באמצעות הדואר אלקטרוני. כתובתי - isaacs@biu.ac.il.

אבקשך להחזיר את השאלון לאחר שתענה/י עליו במחשב, באמצעות הדואר האלקטרוני, לכתובתי שצוינה לעיל. כל תגובה או שאלה על השאלון תתקבל ברצון. מייד עם קבלת המייל, שאליו צורף השאלון המלא, הנני מתחייבת להשמיט לצמיתות כל נתון מזהה של המורים המשיבים.

ניתן, לחלופין, לשלוח את השאלון, ללא כל פרט מזהה, בדואר ישראל לפי הכתובת: ד"ר עטרה איזקסון המחלקה למוזיקה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 52900.

תאריך אחרון למשלוח השאלון הוא: 10 במאי 2012

אודה לך מאד אם תשתתף/י במחקר

ד"ר עטרה איזקסון
עורכת המחקר
המחלקה למוזיקה
אוניברסיטת בר-אילן

שאלון

חלק א

הקף בעיגול את האות של התשובה המתאימה (או סמן קו מתחת לתשובה המתאימה אם אתה עונה במחשב) או ענה על השאלה במספר מילים במקום המסומן.

1. מין: (א ז ב נ)
2. גיל: (א 60 ומעלה ב 59-50 ג 49-40 ד 39-30 ה 29-20 ו 19 ומטה)
3. ארץ לידה: (א ישראל (ארץ המוצא של הורי: אב _____ אם _____)
- (ב נולדתי ב _____ (עליתי לארץ בגיל: _____)
4. האם היית חברה/בתנועת נוער? (א כן (צייני איזו _____) (ב לא
5. השכלה: האם למדת ב- (א קונסרבטוריון (איזה _____)
- (ב מכללה (איזו _____) (ג אוניברסיטה (איזו _____)
6. אני מלמד/ת: כן / לא
- (א כיתות א'-ג' (ב כיתות ד'-ו' (ג כיתות ז'-ט' (ד כיתות י'-י"ב
- בית הספר שבו אני מלמד נמצא ב _____ (רשום את שם היישוב)

חלק ב': שאלות כלליות

7. האם את/ה נוהג/ת ללכת לאירועי שירה בציבור?
  - (א לעתים קרובות (ב לפעמים (ג לעתים רחוקות (ד אף פעם
8. אם סימנת את תשובה (א או ב) בשאלה הקודמת, צייני/י מה מושך אותך להשתתף באירוע כזה?

---
9. האם הינך הולך/ת למופעים של זמר עברי בנוסח שירי ארץ ישראל
  - (א לעתים קרובות (ב לפעמים (ג לעתים רחוקות (ד אף פעם
10. האם את/ה נוהג/ת להאזין, בהיותך בבית, לתוכניות רדיו המוקדשות לשירי ארץ ישראל?
  - (א לעתים קרובות (ב לפעמים (ג לעתים רחוקות (ד אף פעם
  - אם סימנת תשובה (א או ב), צייני לאילו תוכניות: _____

11. האם את/ה נוהג/ת להאזין, בזמן נהיגה או נסיעה, לתוכניות רדיו המוקדשות לשירי ארץ ישראל?

(א) לעתים קרובות (ב) לפעמים (ג) לעתים רחוקות (ד) אף פעם

אם סימנת תשובה (א) או (ב) ציין/י לאילו תוכניות: _____

12. האם את/ה נוהג/ת לצפות בתוכניות טלוויזיה המוקדשות לשירי ארץ ישראל?

(א) בכל פעם שיש משדר כזה (ב) לפעמים (ג) לעתים רחוקות (ד) אף פעם

אם סימנת תשובה (א) או (ב), ציין לאילו תוכניות: _____

13. האם הינך נוהג/ת לרכוש תקליטורים של שירי ארץ ישראל או שירים של להקות ישראליות ותיקות או שירים ישנים?

(א) לעתים קרובות (ב) לפעמים (ג) לעתים רחוקות (ד) אף פעם

14. מהו סוג המוזיקה שנוהגים לשמוע בביתך?

(א) מוזיקה קלאסית (ב) מוזיקה פופולרית (פופ/רוק וכו') (ג) מוזיקה מזרחית

(ד) שירי ארץ ישראל (ה) אחר (ציין איזה _____)

15. מדוע, לדעתך, נוהגים להשמיע שירי ארץ ישראל ברדיו ובטלוויזיה בחגים, בימי זיכרון ובמאורעות מיוחדים?

חלק ג': עמדות

אנא הבע דעתך בנוגע לקביעות הבאות על ידי סימון האות של התשובה המתאימה

16. שירי ארץ ישראל הם תרבות שעבר זמנה

(א) מסכים בהחלט (ב) מסכים (ג) לא מסכים (ד) בהחלט לא מסכים

17. שירי ארץ ישראל מרגשים אותי מאוד

(א) מסכים בהחלט (ב) מסכים (ג) לא מסכים (ד) בהחלט לא מסכים

18. לשירי ארץ ישראל יש תפקיד חשוב בגיבוש הזהות הישראלית

(א) מסכים בהחלט (ב) מסכים (ג) לא מסכים (ד) בהחלט לא מסכים

19. שירי ארץ ישראל מבטאים את התחושות ואת הרגשות שלי

(א) מסכים בהחלט (ב) מסכים (ג) לא מסכים (ד) בהחלט לא מסכים

20. בעידן העולם כ"כפר גלובלי" אין משמעות לשירים העבריים
 (א) מסכים בהחלט (ב) מסכים (ג) לא מסכים (ד) בהחלט לא מסכים
21. האם לדעתך יש חשיבות בהוראת זמר עברי בשיעורי המוזיקה?
 (א) חשוב מאוד (ב) חשוב (ג) לא כל כך חשוב (ד) בכלל לא חשוב
22. האם הינך מלמד/ת שירים ישראליים במסגרת שיעורי המוזיקה?
 (א) לעתים קרובות מאוד (פעם ב' 1-2 שיעורים)
 (ב) לעתים קרובות (פעם ב' 3-4 שיעורים)
 (ג) לפעמים (פעם ב' 5-8 שיעורים)
 (ד) לעתים רחוקות
23. מה קובע אילו שירים תלמד/י (כאשר את/ה מלמד/ת שירים)?
 (א) אני מלמד/ת בעיקר שירים שאני אוהב/ת
 (ב) אני מלמד/ת בעיקר שירים שמשרד החינוך קבע שיש ללמד
 (ג) אני מלמד/ת שירים הקשורים לפעילות הבית ספרית
 (ד) שירים אחרים: (הסבר אילו ותן מספר דוגמאות) (_____)

24. רשום מספר שירים שלימדת וידוע לך שהתלמידים אהבו

---

25. מהי דרך ההקניה של שירים ישראליים שאתה משתמש בה (אם אתה מלמד שירים ישראליים)?

---

26. אם ברצונך להוסיף משהו בעקבות השאלון אנא רשום/רשמי זאת בשורות הבאות

הצעה לתוכנית שירים לשם הטמעת שא"י במערכת החינוך

על מנת שהביקורת תניב פתרון, ברצוני להציע תוכנית שירים ל-12 שנות לימוד שתהיה מודל ותשתית מאחדת למורים למוזיקה ולשפה בבתי הספר היסודיים והתיכוניים. להלן הצעה לתוכנית לימוד של שירים שייכללו בתוכנית הלימודים השנתית בכיתות א'-י"ב לפי חלוקה לשלוש שכבות גיל ביסודי: א'-ב, ג'-ד, ה'-ו; ולשתי שכבות גיל בתיכון: ז'-ט' (חט"ב), י'-י"ב (חט"ע). לבית הספר היסודי מתוכננים כ-30 שירים (בטעם של "פעם", לפי המספר הממוצע של שיעורים בשנה), על פי רמת קושי, חגים ומועדים במשך שנת הלימודים. הצעה זו "חוסכת" למורה את שלב הבחירה, שהוא קריטי ביותר. השירים לכיתות א'-ב' מתאימים לילדים משום שהמילים פשוטות, מובנות ומתייחסות לחייו של הילד. לשיר יש מטרה (רגשית, לימודית או ערכית) או שהוא מתפקד בהקשר מסוים, כגון משחק חברתי, טיול, חג או חגיגה. השיר סילאבי (לכל הברה תו אחד) לטובת שמיעה ברורה של המילים. למלוּדִיה טווח (מנעד) צלילים צר המתאים לקולו של ילד, המרווחים בין הצלילים אינם רחבים מדי, והשיר מושר בפעמה איטית, כדי שהילדים ישמעו אותו בבהירות ויצליחו להגות את המילים. בגילאי ג' עד ו' ואילך רמת הקושי של המרכיבים המוזיקליים והשפתיים עולה בהדרגה.

כהנוביץ' (2010) מסווגת את אוצר שירי הזמר של הילדים לחמש קבוצות על פי הז'אנרים המרכזיים הקיימים בשירה הכתובה לילדים (להוציא ז'אנר שירי הערש, שאינם מושרים כפי ילדים): שירים סיפוריים, כגון "פזמון ליקינתון" (מילים: לאה גולדברג, לחן: רבקה גווילי); שירים ליריים, כגון "דני גיבור" (מילים: מרים ילן-שטקליס, לחן: מקס למפל); שירים תיאוריים, כגון: "רקפת" (מילים: לוי קיפניס, לחן: עממי ממזרח אירופה); שירי משחק בתנועה במרחב, כגון: "ילדים ומטרייה" (מילים ולחן: דתיה בן-דור), או שירי אצבעות, כמו "עשר אצבעות"; ושירי נונסנס, כגון "ארון שוקו" (מילים: חיה שנהב, לחן: יוני רכטר).³⁶

להלן הצעה לרפרטואר שירים לשלוש שכבות הגיל השונות בבית הספר היסודי על פי שירי עונה, חגים (גם מן המקורות) ומשחק, אהבת הארץ, מלחמות וחברות (לוחות 1, 2 ו-3).

לוח 1: שירים לכיתות א'-ב'

14	(ט"ו בשבט) "בגינה" ח"נ ביאליק / מ' רבינא	1	(ראשית שנת הלימודים) "הקיץ עבר" ש' בס / ע' עמירן
15	"האילן" ר' ספורטה / מ' זעירא	2	"שבת" ש' בס / י' ולבה
16	"ט"ו בשבט" ע' אבישר / ש' לוי־תנאי	3	"שנה טובה" ל' קיפניס / נ' נרדי
17	(פורים) "יום טוב לנו" ל' קיפניס / עממי	4	(סתיו) "רוח רוח" מ' שלם
18	"אני פורים" ל' קיפניס / נ' נרדי	5	(סוכות) "חג אסיף" ש' לוי־תנאי / מ' רפפורט
19	"ליצן קטן" ש' לוי־תנאי	6	"שלומית בונה סוכה" נ' שמר
20	(פסח) "איך יודעים שבא אביב" ד' בן־דוד	7	(שירי גשם) "היורה" י' הילפרין / י' אנגל
21	"עבדים היינו" עממי	8	"היורה" זאב / ש' לוי תנאי
22	(ל"ג בעומר) "בר כוכבא" ל' קיפניס / מ' זעירא	9	"שיר הגשם" ל' גולדברג / י' ולבה
23	(שבועות) "ארץ זבת חלב" שמות, ג, ח / ע' עמירן	10	(חנוכה) "כד קטן" א' אשמן / י' ולבה
24	"סלינו" ל' קיפניס / י' אדמון	11	"סביבון טוב טוב טוב" ל' קיפניס / לחן עממי
25	"ביכורים" ש' בס / ש' לוי־תנאי	12	"נר לי" ל' קיפניס / ד' סמבורסקי
26	"בוקר" (עורו קומו) י' מרגולין / ד' סמבורסקי	13	"חנוכה" ש' לוי־תנאי / ע' עמירן

30	"שני אורחים" ש' בס / מ' לברי
31	"הרועה" עממי
32	"נומי נומי" י' הילפרין / י' אנגל

27	(שירי משחק) "בידיים" ש' לוי-תנאי / ע' עמירן
28	"אל תכה" ש' לוי-תנאי / ע' עמירן
29	"ציף ציפור" ר' ספורטה / ש' לוי-תנאי

לוח 2: שירים לכיתות ג'-ד'

11	"לכבוד החנוכה" (אבי הדליק) ח"נ ביאליק / לחן עממי
12	"מי ימלל" (קנון) מ' רבינא / לחן עממי
13	"שימו שמן" ל' קיפניס / לחן עממי
14	"חג שמח" (אם פתאום) ד' בן-דוד
15	"אנו נושאים לפידים" זאב / מ' זעירא
16	"חנוכייה לי יש" נ' כהן מלמד / ש' גלוזמן
17	"ברכה לט"ו שבט" (כי תבואו) ויקרא יט, כג; קהלת ג, ב / לחן תימני (מפי י' עדאקי)
18	"ריקוד עצי הגן" א' נאמן
19	"שושנת יעקב" מגילת אסתר / י' ארמון
20	"ארבעה אחים" נ' שמר

1	"לכה דודי" ר' ש' אלקבץ / מ' זעירא
2	"לשנה טובה" מתוך המחזור / ח' קירש
3	"בראש השנה" נ' שמר
4	"12 ירחים" נ' שמר
5	"סוכתי" י' ולבה / י' אורלנד
6	"אין אדיר כאדוני" פיוט לשמחת תורה / לחן מזרחי
7	"תפילת גשם" ל' קיפניס / י' אדל
8	"חוטים של גשם" א' מנור / נ' הירש
9	"פזמון ליקינתון" ל' גולדברג / ר' גוילי
10	"מעוז צור ישועתי" נ' שמר

27	"שיר תודה" י' שנהר / ש' פוסטולסקי
28	"שיר לנגב" א' שלונסקי / א"א בוסקוביץ
29	"את אדמה" א' יחיאלי / לחן עממי
30	"העיר באפור" נ' שמר
31	"ויהודה לעולם תשב" מן המקורות / י' יעקובסון
32	"החופש הגדול" נ' שמר

21	"הטיול הקטן" נ' שמר
22	"מלאך מסולם יעקב" י' טהר לב / נ' הירש
23	"עושה שלום במרומיו" מתוך תפילת שמונה-עשרה / נ' הירש
24	"בוא בשלום" ר' שפירא / נ' הירש
25	"פה בארץ חמדת אבות" מ' רוזנפלד, י' דושמן (נוסח עברי) / ה"צ ארליך
26	"אומרים ישנה ארץ" ש' טשרניחובסקי / נ' שמר

לוח 3: שירים לכיתות ה'-ו'

7	"נרותי הזעירים" מ' רוזנפלד / ר' אבינועם
8	"שירת העשבים" ר' נחמן מברסלב / נ' שמר
9	"אל ארציי" רחל / י' שרת
10	"מקהלה עליזה" ל' נאור / נ' הירש
11	"אתן במדבר" ישעיהו מא, יט / ד' זלצר
12	"ששון ויקר" (ומרדכי יצא) מגילת אסתר / נ' הירש

1	"תן ברכה" תפילת שמונה-עשרה / נ' הירש
2	"ושוב הסתו" ח' ברקני / ת' ברגל
3	"אסיף" א' פרת / נ' שמר
4	"אל הציפור" ח"נ ביאליק / לחן עממי
5	"ניצנים נראו בארץ" מתוך שיר השירים / נ' היימן
6	"ימי החנוכה" לחן עממי א' אברונין / מ' רבינא

23	"ירושלים של זהב" נ' שמר
24	"אור וירושלים" י' שריג
25	"שיבולת בשדה" מ' שלם
26	"ציון תמתי" מ"מ דוליצקי / לחן עממי
27	"הם בזמר הזה" ק' לוריא / ס' ארגוב
28	"ישושום מדבר וציה" ישעיהו לה, א / ד' זהבי
29	"שלום עליכם" לחן עממי / תפילה
30	"שבת" (תלם אחרון) נ' יונתן / נ' היימן
31	"ניגונים" פ' ברגשטיין / ד' זהבי
32	"ידיך נפש" ש' וא' צוויג / פיוט מסורתי

13	"כשנכנס אדר" נ' שמר
14	"תן כתף" א' המאירי / מ' זעירא
15	"פנה הגשם" מ' שלם
16	"אליהו הנביא" ל' נאור / נ' הירש
17	"אני מאמין" מתוך 13 העיקרים לרמב"ם / לחן עממי
18	"חוף קיסריה" (אלי אלי) ח' סנש / ד' זהבי
19	"שיר העמק" נ' אלטרמן / ד' סמבורסקי
20	"יצאנו אט" ח' חפר / ד' זהבי
21	"הרעות" ח' גורי / ס' ארגוב
22	"זמר לך" א' בן-זאב / לחן עממי

תוכנית שירית לחטיבת הביניים ולחטיבה העליונה

כאשר מדובר בתלמידי חטיבת הביניים והחטיבה העליונה, רמת הטקסט יכולה להיות גבוהה יותר וכן רמת המנעד ותצורת הלחן. זו הזדמנות פז לאסוף מדגם של שירי מלחינים ישראלים (כמוצע בלוחות 4-5 להלן) ובאמצעותם לגרום לתלמידים להתוודע למשוררים נבחרים כדוגמת סשה ארגוב (שהלחין למילותיהם של ע. הלל, יחיאל מוהר, חיים חפר, יעקב שבתאי, נתן יונתן או תרצה אתר), משה וילנסקי (למילים של אלטרמן), נורית הירש (למילים של לאה גולדברג, יורם טהר לב,³⁷ שמשון חלפי, לאה נאור או רחל שפירא), מתי כספי (למילים של אהוד מנור, יהונתן גפן, נתן זך או קובי לוריא), יוני רכטר (למילים של דן מינסטר, עלי מוהר,

יהושע סובול, יעקב רוטבליט או אברהם חלפי), שלמה גרוניך ונעמי שמר (למילותיהם שלהם) ואחרים. באופן זה אנו מבטיחים הוראה של רמת שפתית גבוהה. לחטיבת הביניים ולחטיבה העליונה מובאת להלן רשימה של כ-28 שירים שונים לכל שכבת גיל. השירים שייכים לתקופות שונות בתולדות מדינת ישראל ומתארים פנים שונות של הווי, נוף וזיכרון. חלקם פונים לעולם הרגשי של המתבגר ועוסקים בנושאי אהבה נכזבת, כמיהה, תקווה ורצון לשינוי ולהתחדשות. השירים לכיתות הגבוהות נבחרו על פי מורכבות הטקסט והלחן, התייחסות וזיקה למקורות, נושאי השירים, מבחר משוררים ומלחינים והתאמתם לטקסים ולאירועים. כדי לשמר מורשת, צריכה להיות תוכנית בין-תחומית רחבה המשלבת את עבודת כל המורים המקצועיים, כשכל אחד תורם בתחומו ובמסגרת תוכנית הלימודים שלו כדי להפוך את השירים למובנים ומשמעותיים יותר.

לוח 4: שירים לחטיבת הביניים, כיתות ז'-ח'-ט'

1	"מלה טובה" י' גלעד / י' רביץ	9	"אליעזר בן יהודה" י' לונדון / מ' כספי
2	"זמר נוגה" (התשמע קולי) רחל / י' מוסטקי	10	"בית הערבה" ח' חפר, ע' קינן / ש' קראוס
3	"פרח הלילך" א' אסף / נ' הירש	11	"יהי הכול" א' ברכט, נ' זך / ש' גרוניך
4	"ביום יפה" י' בנאי / י' רוזנבלום	12	"אני ואתה" א' איינשטיין / מ' גבריאלוב
5	"לו יהי" נ' שמר	13	"לאור הזיכרונות" י' מוהר / מ' וילנסקי
6	"הרעות" ח' גורי / ס' ארגוב	14	"ביתי אל מול גולן" י' נצר / ח' ברקני
7	"אלי אתה" תהילים קיח, כח / עממי	15	"ציפורים נודדות" י' טהר לב / א' נצר
8	"איך שיר נולד" (הכבש השישה- עשר) י' גפן / י' רכטר	16	"היו לילות" י' אורלנד / מ' זעירא

17	"אדון עולם" מהתפילה / ע' חיטמן	23	"החולמים אחרי השמש" י' טהר לב / ס' ארגוב
18	"מה אומרות עיניך" י' שנהר / מ' זעירא	24	"כל העולם כולו" ר' נחמן מברסלב / ב' חייט
19	"כד הקמח" נ' שמר	25	"עוד חוזר הניגון" נ' אלטרמן / נ' היימן
20	"אנחנו שנינו מאותו הכפר" נ' שמר	26	"קום והתהלך בארץ" י' טהר לב / י' קלינגר
21	"בלדה על חמוריקו" נ' אלטרמן / ס' ארגוב	27	"לילה לילה" נ' אלטרמן / מ' זעירא
22	"צל ומי באר" י' טהר לב / ל' שער	28	"אל בורות המים" נ' שמר

לוח 5: שירים לחטיבה העליונה, כיתות י'-י"א-י"ב

1	"רקמה אנושית אחת" מ' המר	7	"ללכת שבי אחרייך" א' מנור / נ' הירש
2	"לכל איש יש שם" זלדה / ח' יובל	8	"אין לי ארץ אחרת" א' מנור / ק' אלאל
3	"הכניסיני תחת כנפך" ח'נ' ביאליק / מ' גבריאשוב	9	"הוא לא ידע את שמה" ח' חפר / ס' ארגוב
4	"היה לי חבר היה לי אח" י' טהר לב / י' רוזנבלום	10	"לפנות ערב" י' שבתאי / ס' ארגוב
5	"זמר המפוחית" נ' אלטרמן / ס' ארגוב	11	"ערב מול הגלעד" ל' גולדברג / מ' גבריאשוב
6	"נערי ירד לים" מ' מאיר / מ' וילנסקי	12	"סתו" ש' חלפי / מ' וילנסקי

13	"שיר אהבה סטנדרטי" א' איינשטיין / י' רכטר	22	"עוד לא תמו כל פלאיך" (ארצנו הקטנטונת) י' טהר לב / ר' קלינשטיין
14	"טיוול לילי" ע' אטינגר / מ' נוי	23	"נועה" נ' שמר
15	"החליל" ל' גולדברג / ד' זהבי	24	"לבכות לך" א' גפן
16	"התרגעות" י' קרני / לחן עממי ספרדי	25	"שיר נבואי קוסמי עליז" ע' מוהר / י' רכטר
17	"אני גיטרה" נ' שמר	26	"השמלה הסגולה" ח' חפר / ס' ארגוב
18	"חופים" נ' יונתן / נ' היימן	27	"מי ששר" א' מנור / מ' כספי
19	"שירים עד כאן" נ' יונתן / נ' היימן	28	"אור וירושלים" י' שריג
20	"נחמה" ר' שפירא / נ' הירש	29	"גן השקמים" י' יצחקי / י' זראי
21	"מי האיש" תהילים לד, יג-טו / ב' חייט		

תפקיד המורה ודרכי הקנייה

תפקיד המורה הוא לשנות את העמדה הסבילה של התלמיד כלפי החומר הנלמד ואינו מתמצה רק בהקניית השיר ובניהול השירה. תחילתו של התהליך בקליטה חושית וסופו בהתייחסות מודעת. המורה הוא מתווך המעצב טעם על ידי בחירת השירים, מעביר לתלמידיו את מסר השיר (הרהור, פיוט, תפילה) ומכיר להם את השיר ואת נסיבות חיבורו, ודרכו את ההיסטוריה של המדינה. משום ששיר אינו רק טקסט, על המורה לפתח את מיומנות השירה ולעורר מודעות לשיר תוך כדי הקנייתו. משום שאין דרך אחת להוראת שירים, יש לבחור בדרך התואמת את הנתונים המיוחדים של כל שיר.

עמירן (1976), בפרק בספרו העוסק בהקניית שירים, מנחה את המורה לפעול באופן הבא: להכין את האווירה, להציג את השיר בשלמות ולקרוא או להכתיב את השיר. עמירן מתייחס גם לאופן השירה והחזרה. הוא נותן מושג ביחס לשירה נכונה ומעודנת באופן כללי, אך אינו עוסק בהקנייה ספציפית של שיר. לפני שמקנים שיר, אכן חשוב מאוד לתת רקע על השיר (בדומה למוצג בספרים הקיימים בקטגוריה ב', ראו פרק ספרות קיימת של רפרטואר השירים לעיל). אפשר לשלב את הוראת השיר עם לימוד בין-תחומי של מקצועות אחרים כדוגמת גיאוגרפיה ("שם הרי גולן"), תנ"ך ("אני קורא בספר מלכים") או ספרות ("הכניסיני תחת כנפך והיי לי אם ואחות"). ככל שהתלמיד יקבל יותר מידע על השיר ולא יכיר רק את הצד הטכני שלו – הוא יתחבר אליו יותר מבחינה רגשית. ניתן לעשות זאת כפרויקט בית ספרי או שכבתי, שבו כל המורים במקצועות השונים עוסקים באותו נושא ממגוון היבטים. באופן כזה הלימוד הופך למעניין ומשמעותי יותר. הקניית השירים, אם כן, כוללת שני שלבים: השלב הרגשי-הבנתי, ולאחריו החלק הטכני. כלומר, בשלב הראשון יתייחס המורה לדמותה של רחל המשוררת, למשל. בנוסף לכך הוא יתייחס לטקסט, יפרש מילים קשות ("כבשו רגלי", "יגה האור", "מנחה" וכד') וייחס את הכתוב לתקופה הרלוונטית בהיסטוריה של המדינה. לאחר מכן יתוודע התלמידים לפן המוזיקלי של השיר (באמצעות התייחסות ללחן, לתבנית מקצב חוזרת ולטונאליות השלטת), כאשר הפעילות המסכמת תהיה הפנמת השיר בשירה פעילה.

להלן מבחר הצעות להפעלה ולהקנייה (סעיפים א'–ז' מתאימים לגילאי יסודי; סעיפים ח'–ט' מתאימים יותר לכתי ספר תיכוניים):

א) רישום קווי הגובה ("מעל לביתנו על הר הכרמל", "אל ארצי"). בדומה להצעתה של שטראוס (1983). המורה יסב תשומת לב למרכיבי השיר כדוגמת הקו המלודי ונוסחת מקצב באמצעות קווי גובה המצוירים משמאל לימין. קווי גובה הם שווים לכל נפש (להבדיל מכתב תווים) ופונים לכלל התלמידים – גם לאלו שאינם מנגנים. לכן יכולים התלמידים

לעמוד על ההבדלים בכיווניות של הלחן (עולה, יורד, נשאר, חוזר) ובמאפיינים של נוסחת המקצב (חוזרת על עצמה או משתנה). בשיר "אל ארצי", למשל, התלמידים יעקבו אחרי קווי הגובה תוך כדי האזנה לשיר ויבחינו שכל משפט מסתיים בצליל ארוך:

ן .: θ θ θ θ .θ . טכניקה זו מתאימה לשירים סילאביים, שבהם נוסחת מקצב חוזרת.

ב) גם אם השיר אמנותי ולא קליט במיוחד, למשל: "מה טובו אוהליך", "למה זה תישא עיניך", "על נהרות בכל" וכד', כדאי לרשום אותו גרפית או לבקש מהתלמידים שיעקבו אחרי תמונת התווים (להוציא שירים מהירים שלא רצוי לרשום, כי קשה מאוד לעקוב אחריהם). קווי הגובה גם מבהירים אם יש בשיר נקודת תורפה (שני מקומות דומים, וולטה ראשונה ושנייה, כדוגמת "הזורעים בדמעה", או "בשנה הבאה"). במקרים כאלה כדאי להשוות בין שני הסימונים השונים ו"לנקות" מקומות אלו על מנת לא להשריש זיוף (פעילות זו תורמת גם לפיתוח שמיעה).

ג) אם יש לשיר מילים פיוטיות כמו: "פזמון ליקינתון", "עדרן ילדים", "לא שרתי לך ארצי", או "נרות הזעירים", אפשר לקרוא את המילים בהבעה, כאשר ברקע מושמע הלחן, וכמה תלמידים מנגנים בחליליות או מזמזמים. באופן זה לומדים התלמידים שהשירה או הנגינה מהירות מהדיבור או מהדקלום ועליהם להתאים את משך הקריאה לאורך המשפט המוזיקלי. ד) בשירים בעלי אופי קצבי ("הבה נרימה", "אנו נושאים לפידים", "חנוכה חנוכה") ניתן לערוך תזמור לליווי בכלי נקישא, לצעוד על פי הפעמה או להוסיף ליווי מלודי על ידי צלילונים בשירים שיש בהם תבנית מלודית חוזרת.

ה) בשירים שיש בהם חלקים דיאטוניים ("את אדמה בלב מדבר") או מהלך של סקונדרות, ניתן לנצל את המוכרות של הסולם, וכהכנה לבצע כמה תרגילי סולפג' המנצלים את המנעד של השיר או ללוות בצלילונים (ראו טוריאלי וגולדשטיין, 1991).

ו) ישנם שירים תיאוריים שניתן להמחזו, להציג ("מקהלה עליזה") או לתזמר באמצעים פשוטים כגון משרוקיות וכלי הקשה – זאת על פי המוצע בטקסט.

ז) כדאי לחפש נקודת אחיזה: הפסקה, הפסקות ("עוד מעט ירד פה גשם", "הטיול הקטן"; או תבנית מקצב החוזרת על צלילים חוזרים ("שני אורחים לי בחלון"). במקרה זה, התלמידים יתבקשו לומר או לשיר על צליל הטוניקה את המקצב החוזר בשפת המקצב: טֶטֶט, בכל פעם שהוא מופיע. כדאי להציג בפני התלמידים שאלה למחשבה, ובינתיים להשמיע את השיר שוב, כך שבאופן בלתי מודע הם יקלטו את המנגינה ויצליחו לשיר מיד לאחר מכן.

ח) כדאי לבחור גם שירים של זמרים או של להקות פופולריים (אביב גפן, אייל גולן, שרית חדד, קרן פלס) – שהילדים מכירים, אוהבים ומתחברים אליהם. בהזדמנות זו אפשר לגלות מתופף "חבוי" או גיטריסט "נסתר" שלא הכרנו. עם זאת, יש להקפיד על בחירת טקסט ראוי, על המסר הערכי ועל איכות השיר באופן כללי. לדוגמה, בשיר המחאה של אביב גפן "עכשיו מעונן", ישירו התלמידים "אנחנו דור מצויני!" ולא ככתוב.

ט) התייחסות לטקסט ("מה אברך", "אור וירושלים"). התלמידים עוקבים אחרי הטקסט ומתייחסים אליו תוך כדי האזנה. הם מפרשים מילים לא מובנות ומתוודעים למשמעות, למסר ולסיפור שמסתתר מאחורי השיר (ראו דוגמה מפורטת בהמשך להקניית שיר בתיכון).

תלמידי תיכון במגמות מוזיקה יתוודעו לשירים ישראלים (לאו דווקא שירי חגים ועונות) כדוגמאות בשיעורי תיאוריה, הרמוניה ופיתוח שמיעה. בדומה לניתוח יצירות, ניתן להבהיר מהלכים הרמוניים שכיחים או מיוחדים, נקודות אתנחתא טונאליות, מהלך מלודי, חלוקה למשפטים או קשר טקסט-לחן מתוך שא"י. בסופו של תהליך הלמידה, כדאי להאזין לכיצועים שונים ולבצע את השירים. תלמידי מגמות מוזיקה (העוסקים בקומפוזיציה או מנגנים בהרכבים) יעבדו או יתזמרו את השירים. תלמיד הנדרש "להלחין" שיר מחדש מוכרח להפנים ולהכיר אותו על בוריו, כך שתהליך הלמידה וההפנמה יתמצה בכיצוע השיר/ים בקונצרט תלמידים.

נספח ד'

דוגמה להקניית שיר ביסודי

קהל יער: כיתות ג'-ד'

השיר: "תפילת גשם", מילים: לוי קיפניס, לחן: יצחק אדל, שנת כתיבה: תרצ"ו

גֶשֶׁם, גֶשֶׁם, נֶאֱנַח שְׂדֵה מַחֵם
גֶשֶׁם, גֶשֶׁם, מִתְחַנֵּן הַגֶּן כְּלֵי דָם
שְׁמַע קוֹלְנוּ אֵל שָׁמַיִם
וְרַד לְאָרֶץ גֶשֶׁם מַיִם

גֶשֶׁם, גֶשֶׁם, מִתְנוּעֵעַ כְּרֵם אֵט
גֶשֶׁם, גֶשֶׁם, בְּפֶרְדָּס יִלְחַשׁ כָּל בֹּד
שְׁמַע קוֹלְנוּ אֵל שָׁמַיִם
וְרַד לְאָרֶץ גֶשֶׁם מַיִם

גֶשֶׁם, גֶשֶׁם, מִתְפַּלֵּל גַּם יֶלֶד חֵן
גֶשֶׁם, גֶשֶׁם, אֵל שָׁמַיִם לְנוּ תֵן
שְׁמַע קוֹלְנוּ אֵל שָׁמַיִם
וְרַד לְאָרֶץ גֶשֶׁם מַיִם

1. התלמידים יכו באצבע צרדה בזמן הפסקות תוך כדי האזנה לשיר.
2. התלמידים ישירו רק את המילים "גשם! גשם!" (על הצליל החוזר מי) והמורה את שאר השיר.
3. התלמידים יתופפו באצבעות על גבי השולחן בדומה לטיפות גשם.
4. התלמידים והמורה ישירו בשירת מענה, לסירוגין שתי מילים (התלמידים: "גשם, גשם", המורה: "נאנח שדה מחום" וכן הלאה), לאחר מכן שורה-שורה, ויחליפו תפקידים.
5. קבוצת תלמידים תלחש את המילה "גשם" במשך כל השיר כרקע לשירת המורה.
6. התלמידים יאמרו בשפת הט את מקצב השיר.
7. התלמידים יחזרו וינקו אידיוקים בשיר ("אל שמים", "וְרַד לְאָרֶץ" וכד').
8. התלמידים יקיפו בעיגול מילים קשות ודימויי האנשה (נאנח, מתחנן, בד).
9. התלמידים ישירו את השיר כולו בליווי פסנתר/ כלי נקיש.
10. התלמידים יצמידו את הפעלים המתאימים לגן (מתחנן), לפרדס (לוחש) ולילד (מתפלל).

דוגמה להקניית שיר בתיכון

קהל היעד: כיתות י'-י"ב³⁸

השיר: "אור וירושלים", מילים ולחן: יוסף שריג, שנת כתיבה: 1972

השָׁקֵט שׁוֹב צוֹנֵחַ כְּאֵן מִשְׁמֵי הָעֶרֶב
כְּדֹאֵית דְּיָה מְעַל הַתְּהוֹמוֹת
וְקֶרֶן אֲדָמָה נוֹשֶׁקֶת לַהֵט חָרֵב
אֶת הַפְּסָגוֹת, הַמְּגִדְלִים וְהַחֹמוֹת.

רְאִיתִי עֵיר עוֹטֶפֶת אֹר
וְהִיא עוֹלָה בְּשִׁלָּל צְבָעֵי הַקֶּשֶׁת
וְהִיא נוֹגֶגֶת בִּי כְּנִבְל הָעֶשׂוֹר
רְאִיתִי עֵיר עוֹטֶפֶת אֹר.

הִנֵּה זוֹחֵל הַצֵּל מִבֵּין גְּבֻעוֹת הָאֶרֶץ
קָרֵב בְּסִטְרָה כְּאוֹהֵב אֶל הַשְּׂכוֹנוֹת.
וּמוֹל פָּנָיו קְרִיצוֹת, רְבוּא עֵינֵי הָאֹר הֵן,
לְפֶתַע נִפְקְחוּ אֵלָיו כְּנִפְעָמוֹת.

רְאִיתִי עֵיר עוֹטֶפֶת אֹר...

בְּדוֹמִית אֲשַׁמְרֵת אֲחֻרֹנָה נוֹשְׁמֵת,
וּבְקִטִּיפַת שְׁחָקִים רְסִיס אֲחֻרוֹן מַחְוִיר,
אֶךְ שַׁחַר כְּבָר כִּפַּת זָהָב שְׁלָה אֹרְמֵת
לְמַגְעוֹ הַחֵם, הֶרֶךְ שֶׁל אֹר צָעִיר.

רְאִיתִי עֵיר עוֹטֶפֶת אֹר...

התייחסות לטקסט:

עבודת כיתה³⁹ היכרות עם השיר: התלמידים יעינו במילות השיר תוך כדי האזנה לכמה ביצועים (הפרברים, יהורם גאון וכד') ויבצעו את המטלות להלן:

- (א) נקודת המוצא היא חוויה אישית מעולמו של התלמיד).
השלם את המשפטים בכל דרך שנראית לך – אסוציאציות, כתם וצבע, שיר, משפטים, סיפור אישי, זיכרון ועוד רעיונות מקוריים שלך: יום בשבילי זה...
לילה בשבילי זה...
- (ב) הַקֵּף מילים קשות (דאיית דיה, להט חרב, נבל העשור, ריבוא, אשמורת).
(ג) ציין את האמצעים השונים המשמשים למשורר לתאר את חוויית ירושלים (השימוש בכל החושים, מילים הקשורות לתעופה כדי לתאר התרוממות הנפש או תיאורים ציוריים של ירושלים).
- (ד) סַמֵּן מילים המביעות חושים (ראיתי עיר, נפקחו – דאייה, שקט, נוגנת – שמיעה, למגעו החם, עוטפת, נושקת – מישוש).
- (ה) הַדְגֵם מילים המביעות רגש (כאוהב, נושקת, נפעם).
- (ו) אסוף מילים הקשורות לתעופה (דאיית דיה, עולה, צונח, שחקים, מעל התהומות).
(ז) ערוך רשימת מילים והיפוכן (צונח-עולה, מחויר-אודם, שחר-ערב, תהומות-פסגות).
(ח) מהן המילים המתארות את ירושלים? (פסגות, מגדלים, חומות, כיפת זהב).
(ט) מהם תשעת הפעלים המופיעים בזמן הווה? (צונח, נושקת, עוטפת, עולה, נוגנת, זוחל, קרב, נושמת, אודמת). תשעת הפעלים המופיעים בשיר בזמן בינוני-הווה הם עדות לחוויה החושית העמוקה המתרחשת ברגע זה. שימוש באמצעי לשוני זה הופך את המפגש הראשוני של המשורר כנער עם ירושלים לחוויה עכשווית.
- (י) מתי מתרחש השיר? (ירושלים בשעת הדמדומים ועד לעלות האור הראשון של היום הבא – מוטיב האור והחושך).

התלמידים יקשיבו לסיפור ולרקע שמאחורי השיר

המשורר והמלחין יוסף שריג

רס"ן יוסף שריג, בן למקימי קיבוץ בית השיטה, כתב פזמונים ומנגינות, ניגן בפסנתר ולאחר שחרורו משירות סדיר (כקצין בשריון) סיים לימודי מוזיקה במכון אורנים ואצל המלחין נועם שריף. הוא שימש מורה למוזיקה בקיבוץ ובסביבה, ניצח על מקהלת המשק ועל התזמורת שלו והשתתף במקהלת הקיבוץ

המאוחד. במלחמת יום הכיפורים לחם שריג ברמת הגולן כמפקד מחלקת טנקים ונפל בקרב ב-10.10.1973 והוא בן 29. לאחר מותו הועלה לדרגת רס"ן והוענק לו עיטור המופת. שיריו קובצו בספרים ובתקליטים, בהם גם השיר "אור וירושלים".

צחקי שריג, אחיו של יוסף שריג, כתב בינואר 2003: "כשליינו את סבתא שלנו, עם נחום אבינו, מביתה האחרון בבית השיטה שבעמק אל מקומה הראשון והאחרון בירושלים, ליווה אותנו גשם זלעפות. היה יום שבט, ינואר 1963, וחמישתנו, בני נחום ותקווה, יוסף האמצעי שבנו, ישבנו סביב לארונה של סבתא ב'ארגז' המשאית, מחפשים כל הדרך מפלט מן המבוכה במקום המשונה הזה שנקלענו כל הדרך לירושלים עם ארונה של סבתנו. גם אמא שלנו ישבה איתנו מאחור, כי רק לאבא היה מקום בקבינה ליד הנהג. לימים סיפרה אמא שלפתע פתאום, סמוך לתחילתה של העלייה בשער הגיא, יצאה לה שמש רכה, כמו מחויכת, ועשתה מן הדרך הגשומה והקודרת משהו שכבר אפשר אולי לצלוח אותו. עוד סיפרה אמא, שנים הרבה אחר כך, שנגלו היכלות של טורקיז בשמים, וקרניים זרחו באור נפלא כל אותה הדרך לירושלים, נוחתות להן בין המוני עצי האורן, כמו ריבואות יהלומים. לימים סיפרה אמא שפגשה שם, ברגע הלא נשכח של שמש הניחומים במעלה ירושלים, את עיניו של יוסף בנה, אחי. עיניו רגשו בעונג אין קץ, היא סיפרה לנו שנים אחר כך, כשכבר לא היה לה הבן הזה.

"בינואר אחר", מספר האח, "של שנת 1972, תשע שנים למן הסערה ההיא, בא אליה יוסף בבוקר מוקדם, הראה לה דף מרוט ממחברת ואמר: 'ראי, אמא. דובי כרמל ביקש שאכתוב שיר על ירושלים, לא יודע מדוע דווקא אני. הוא רוצה שה'גבעטרון' ישיר אותו ביום ירושלים הקרוב בתיאטרון ירושלים. נראה לך שיש בדבר הזה משהו?' שאל יוסף, שותק. אמא סיפרה שקראה את השיר, כתוב ללא תיקון אחד, משקל וחריזה ללא רבב, שלם. 'זה דבר מקסים, בן', ענתה לו אמא, 'זו ירושלים שבאים אליה מבחוץ, משער הגיא, זה שיר על אור ועל ירושלים. בסדר הזה'. עיני בנה שהביטו בה בינואר של 1972 היו עיניו מינואר – תשע שנים קודם, כשעלינו לירושלים עם ארונה של סבתא, בת דור רביעי בירושלים, שחוזרת לביתה. 'זמנגינה לאור הזה?' שאלה אותו אמו, ויוסף הוציא מכיסו עוד קרע דף ממחברת ועליו מנוקדים תוויו של 'אור וירושלים'. בלילה האחד של ינואר 1972 הוא גם הלחין את השיר שזה עתה כתב. השיר מן הבוקר ההוא הושר ביום ירושלים של 1972, וכל הימים שאחריו, לפני שנפל יוסף במלחמת יום הכיפורים, באוקטובר 1973, ואחרי נפילתו. השיר גם תורגם ומבוצע ככעשר שפות".

מוזיקה

התלמידים יתבוננו בתמונת התווים ויאזינו לנגינת המורה ולאחר מכן יענו על השאלות המצ"ב:

1. כיצד נרקמת החוויה של המסתוריות האופפת את פתיחת השיר? (סקונדרות צפופות

מתוך המקורות

המשורר משתמש בשיר "אור וירושלים" במילים מהמקורות כדי להעשיר את השפה. כך נוצרת באופן ספונטני זיקה לטקסט המופיע בתהילים צב:

(ג) **לְהַגִּיד בְּבִקְרַת חֶסֶדְךָ וְאִמּוֹנַתְךָ בְּלֵילוֹת:**

(ד) **עָלַי עֲשׂוֹר וְעָלַי נָבֵל עָלַי הַגִּיזוֹן בְּכַנּוֹר:**

התלמידים יתוודעו לכמה פרשני מקרא (רש"י, אבן עזרא, מלבי"ם וכד'), תוך מטרה להכיר את הפן התנ"כי לעומקו, לקשר בין פירושיהם ולהבין את המובן האסתטי הרחב של השיר.

דיאלוג המשורר עם מקורות שיר

יוסף שריג בשירו "אור וירושלים" מנהל דיאלוג עם סיפורו האישי־משפחתי בהיותו נער, עם מקורות ישראל ועם אהבתו הגדולה לשחקים בעקבות אחיו הטייס. אהבה זו מוצאת את ביטוייה בשיר במטפורה ובמושגים השאולים מעולם התעופה.⁴⁰ בשיר "אור וירושלים" מתאר המשורר את רגע שקיעת השמש כחוויה חושית ייחודית של ראייה ושמיעה, של חיצוניות ופנימיות – עולם שלם של ניגודים היוצרים שלמות. שלמות זו באה לידי ביטוי במטפורות "הקשת" (חוויה חזותית חיצונית) – המבטאת את השלמות של עולם הצבעים; ו"נבל העשור" (חוויה פנימית שמיעתית) – שבה חוויית ראיית האור הופכת אצל המשורר לניגון פנימי של אותו כינור בן עשרה מיתרים (תהילים צב, ד) המסמל את השלמות ואת המעגליות בעולם.

רגע השקיעה מתואר בבית הראשון כשקט תהומי, הצונח ויורד ללא ניע, כדאייה, מסתנן ומשתלט על העיר. שקט המלווה באור מיוחד של "שמש אדומה נושקת להט חרב", משפט המבטא מתח וניגוד הקיימים בין "נשיקה לחרב", כמטפורה לעיר הרכה, החמה, אך הקשה, הכואבת והלוחמת כאחד. אך דווקא בשעת שקיעת השמש, המבשרת את בוא הלילה, את ה"חושך" המתקרב והיורד על העיר, דווקא ברגע הזה של בין הערביים, בניגוד לתחושת הירידה והמועקה הקיימת בחלל, חווה המשורר חוויה של התרוממות ועלייה: "והיא עולה בשלל צבעי הקשת". ירושלים היא עיר של "דמדומים", עיר שרב בה הנסתר על הגלוי, ודווקא למי שמתבונן ומקשיב לפנימיותה, היא עולה לא בשקט, אלא "מנגנת כי בנבל העשור". המשורר מבטא כאן מעין מאבק בין עוצמתה הפנימית של ירושלים ובין "החושך" ו"השקט" הנוחתים עליה.

בבית השני יורד הלילה. בואו של הלילה אל ירושלים גם הוא יוצר חוויה של מרות וניגוד: "קָרַב בַּסֵּתֶר כְּאוֹהֵב", אך את הלילה מפתיעה ירושלים ומקדמת את פניו בעשרות אלפי אורות המאירים מכל פינה. דווקא בלילה, ברגעים האפלים כשהאדם והעיר שרויים בעלטה ומחפשים מקור לתקווה, דווקא שם ברגעים שאין אור חיצוני והעולם נדרש לחפש את כוחותיו הפנימיים,

דווקא אז ירושלים מפתיעה ומאירה באור פנימי – אור שהאנשים מאירים. זו ירושלים ואלו אנשי ירושלים שאנחנו מכירים לאורך ההיסטוריה. בנקודה זו מנהל המשורר דיאלוג עם מזמור תהילים צב, ג, ועם מחבר תהילים דוד המלך, המבטא את הצורך להודות לאלוקים גם על תקופות של יום, של בוקר, וגם על תקופות של לילה: "להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות". בבוקר כשהכול מואר וברור וחסדו של אלוקים נראה לעין כול, קל לו לאדם להאמין ולהודות. אך בתקופות חשוכות, בלילות, צריך האדם הרבה אמונה כדי להאמין שגם אז חסדו של אלוקים מתקיים בעולם, גם אם הוא נסתר מעיניו. וכ"שמודים לשמך העליון על האור והחסד של הבוקר ועל האמונה באור של הלילה", אומר מחבר תהילים, יש לתת ביטוי לתודה באמצעות הנגינה "עלי עשור ועלי נבל, עלי הגיון בכינור". במילים אחרות, יש ללוות את ההגיון (היגיון מלשון הגייה) של האדם, את מילות התודה שהאדם אומר, בנגינה על נבל העשור, הוא הכינור בעל עשרת המיתרים. על פי המלבי"ם, "עלי עשור", יש בניגון בכינור בעל עשרה מיתרים היגיון מתמטי, שכן החישוב הערכי של חלקי הניגון של המוזיקה, שאותו מנגן האדם בכלי בעולם של מטה, משפיע בעולמות הגבוהים, מגלגל את גלגלי העולם והם חוזרים ומשפיעים כלפי מטה, בעולמנו שלנו. לדעת המלבי"ם, זו נגינה היוצרת שלמות.

את הבית השלישי ניתן לתאר גם כחויית לידה המתרחשת באשמורת האחרונה, בשליש השלישי של הלילה, לידתו של האור הצעיר החדש, של היום החדש העולה על ירושלים, זה ש"יגרש" את החושך. אור זה נולד גם הוא בחוויה רב-חושית של שמיעה, ראייה ומגע, אך ניתן לראותה גם כמפגש של זוג נאהבים הנפגשים ומסמיקים בכל יום מחדש.

הערות

1. ברצוני להודות לד"ר טלילה אלירם – מנהלת המרכז לחקר השיר הישראלי באוניברסיטת בר אילן – על עזרתה, על רצונה הטוב, על התמיכה ועל הסיוע שהגישה לי במהלך המחקר ובכתיבת המאמר.
2. על פי ט' אלירם (2006) מוגדרים שא"י שירים שאינם אישיים המושרים באירועי שירה בציבור, שהתכנים שלהם קשורים בנוף הארץ, בהיסטוריה וברגשות של האנשים שחיים בארץ ישראל.
3. נאמר בפגישת הוועדה הציבורית לשחזור ראש פינה בהשתתפות יגאל אלון, שר החוץ וסגן ראש הממשלה, 12 בדצמבר 1975.

http://www.bet-alon.co.il/museum/content.php?page_id=45

4. [zemereshet.co.il](http://www.zemereshet.co.il)
5. הנתונים נכונים לתקופת המחקר, שנה"ל תשע"ב.
6. ה' ביריביס, מ' דפנא, ע' עמירן, וא' עומר, עורכים (1960). זמן חן, שירון לגני הילדים ולכיתות היסוד א'-כ'. תל אביב: ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, מפעלי תרבות וחינוך (מהדורה שנייה, 1982).
7. ש' הופמן (1970). שירונים לכיתות ה', 1. תל אביב: משרד החינוך והתרבות, הפיקוח על לימודי המוזיקה,

1970. ראו גם: ש' הופמן (1972). *שירון לכיתות ג-ד*. תל אביב: משרד החינוך והתרבות, הפיקוח על לימודי המוזיקה.
8. <http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/7FADDB59-B752-4EF6-B6BF-AEAB5B528D86/171074/omanuyot.pdf>
9. יש גם הרכבים קוליים כחלק מקבוצות הביצוע, והשאלה היא מהו הרפרטואר שלהם, אם יש בו שירים ישראליים בכלל ואם כן אלו. זה כמובן תלוי בהחלט במורה.
10. <http://www.jamd.ac.il/content>
11. <http://music.biu.ac.il/teacher>
12. <http://www.levinsky.ac.il/upload/81/MusicMaayan/ScheduleTbl-D9-staj.pdf>
13. מתוך אתר מפמ"ר מוזיקה:
- http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/Music/ShanaEvrIt/BateySeferSharim/
14. http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/Music/HomreyLemida/
- http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/Music/MaHadash
15. נ' בן יהודה (1990). *אוטוביוגרפיה בשיר וזמר*. ירושלים: כתר.
16. נ' שחר (2006). *שיר שיר עלה נא: תולדות הזמר העברי*. בן שמן: מודן.
17. י' טהר לב (2007). *איזו מדינה! החוויה הישראלית בשירים*. תל אביב: משרד הביטחון.
18. י' טהר לב ומ' נאור (1997). *שירו הביטו וראו: הסיפורים שמאחורי השירים*. תל אביב: משרד הביטחון.
19. ז' ענר ור' שיר (2004). *ירושלים לנצח: אלבום, שירי ירושלים*. תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד.
20. נ' שחר, ע' שביט, ג' טיקוצקי וא' גלילי (עורכים) (2008). *שירת העמק*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
21. נ' שחר וג' אלדמע (עורכים) (1995). *ספר השירים לתלמיד (חלקים א'-ב')*. מפעלי תרבות וחינוך בתיאום עם הפיקוח על החינוך המוסיקלי.
22. ע' טוריאל וש' גולדשטיין (1991). *חגיגה בצלילים: שירי חג ומועד*. אבן יהודה: ארט, משרד החינוך והתרבות.
23. א' בלצן (200). *התקווה – עבר, הווה, עתיד: מסע רבת-חומי בעקבות ההמנון הלאומי*. מדרין למורים מלווה בשני תקליטורי שמע. ירושלים: משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים.
24. נ' הירש (2007). *שרים מורשת*. ירושלים: משרד החינוך.
25. בית חינוך קהילתי חוב"ב, ביה"ס יסודי בני ציון, 2010.
26. ת' אליגון-רוז (2008). *ספר השירים של תלמה: שלוש אהבות*. תל אביב: כנרת.
27. ת' אליגון-רוז (1995). *מילים ומנגינות*. תל אביב: כנרת.
28. ד' ברק (1986). *דרך ארץ השקד*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
29. י' שי וט' גופר (עורכות) (2008). *שרים 60: ישראל חוגגת 60 שנה*. ירושלים: הוצאת משרד החינוך התרבות והספורט, המזכירות הפדגוגית – אגף המפמ"רים, הפיקוח על החינוך המוסיקלי.
30. במלל ובזמר: השתקפות השפה, הספרות, המקורות היהודיים והאמנות הישראלית בזמר העברי. ירושלים: משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית. 2011.
31. *שירים ושורשים: מאוצר הפיוטים של קהילות ישראל*. חלק א' (2005), חלק ב' (2010), חלק ג' (2012).

ירושלים: הוצאת משרד החינוך התרבות והספורט, המזכירות הפדגוגית – אגף המפמ"רים, הפיקוח על החינוך המוסיקלי. אף שמאמר זה עוסק בשא"י, לספרים אלו חשיבות רבה בחינוך המוסיקלי. כרכי שידיים ושורשים כוללים פסיפס מגוון ועשיר של מסורות מוסיקליות ואת מיטב הרפרטואר המוסיקלי של קהילות ישראל השונות.

32. י' פינקיאל ואחרים (2009). זמר לך לגיל הרך. ירושלים: הוצאת משרד החינוך התרבות והספורט, המזכירות הפדגוגית – אגף המפמ"רים.
33. תרבות ישראל בפיוט ובזמר, הצעה להוראה בינתחומית. ירושלים, משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, הפיקוח על החינוך המוסיקלי, דרורים, 2014.
34. שאלות 24–25 עוסקות בשמות השירים שלימדו ובדרך ההקניה.
35. מתוך "דברים על חינוך וחברה" שנאמרו בכנסת בדיון על תרבות ישראל, ט"ו בשבט תשל"ב (1992), עמ' 24. ליקט ד"ר יוסף ינאי. הוצאת משרד החינוך והתרבות, הענף לתולדות החינוך והתרבות.
36. לעתים קשה להגדיר באורח חדר-משמעי את הז'אנר של שיר מסוים, בשל יסודות ז'אנריים שונים המעורבים בו.
37. באתר של יורם טהר לב מופיעים הסיפורים שמאחורי השירים, שאלות מנחות ופירושי מילים קשות: http://www.taharlev.com/book_reader.asp?book=madrich
38. בנוסף לכך, ראו: תרבות ישראל בפיוט ובזמר: הצעה להוראה בינתחומית (2014), עמ' 47–51. המזכירות הפדגוגית, הפיקוח על החינוך המוסיקלי, ירושלים, דרורים.
39. www.education.gov.il/merkaz/download/60_years_or.doc
40. דיה – עוף דורס ממשפחת הכזים, נזכר במקרא ברשימת העופות האסורים באכילה (דברים י"ד, י"ג). מכונה גם דיה שחורה. היא נפוצה באסיה, באירופה ובאפריקה.

ביבליוגרפיה

- אלירם, ט' (2006). בוא, שיר עברי: שירי ארץ ישראל: היבטים מוסיקליים וחברתיים. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- אלמוג, ע' (1997). הצבר – דיוקן. תל אביב: עם עובד.
- בטוהר הנוער. נדלה בתאריך 26 באוגוסט 2012 מתוך: <http://www.youtube.com/watch?v=O7SPrd6KtYU>
- בירביס, ה', דפנא, מ', עמירן, ע' ועומר, א' (עורכים) (1982 [1968]). זמן חן, שירון לגני הילדים ולכיתות היסוד א'–ב'. תל-אביב: ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, מפעלי תרבות וחינוך.
- בן-זאב, נ' (2009). מנגינה ישראלית: מסעו של עיתונאי בעקבות צליליה של חברה משתנה. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- בן זאב, נ' (2013). להציל את החינוך המוסיקלי. הארץ (מהדורה אלקטרונית). נדלה בתאריך 18 במרס 2013 מתוך:

<http://www.haaretz.co.il/gallery/classicalmusic/premium-1.1967897>

דו"ח משרד החינוך 2009. נדלה בתאריך 19 במרס 2009 מתוך:

<http://www.knesset.gov.il/mmm/heb/index.asp>

טוריאלי, ע' וגולדשטיין, ש' (1991). *חגיגה בצלילים: שירי חג מועד*. אבן יהודה: ארט, משרד החינוך והתרבות.

כהנוביץ', צ' (2010א). *זמר ילדים בגיל הרך* [גרסה אלקטרונית]. נדלה בתאריך 31 באוגוסט 2011 מתוך:

<http://ganenet.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=fb0107d7-b3a7-4a46-a5a6-e662c2ec1fd3&lang=HEB>

כהנוביץ', צ' (2010ב). שיר לי דקיק. פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך, 52-53, 182-191. מאלי, מ' וניצן, ש' (2003). *תנאי תעסוקה ושכר של מוזיקאים בישראל*. תל אביב: מרכז אדוה.

מוזיקה, תוכנית לימודים לבית הספר היסודי כיתות א'-ו' בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי (2011). *האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים, ירושלים*;

http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/F1F8E310-F2E8-41F8-B458-50273335C250/145789/Misradhinuch_mozika412012.pdf

תוכנית הלימודים לחטיבה העליונה (כיתות י'-י"ב) ירושלים, (2011). ירושלים. נדלה בתאריך 20 ביולי 2013 מתוך:

http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/51B73E05-D451-48A7-A241-650F7E6CE42E/129932/Misradhinuch_mozika562011.pdf

נקר, י' (2009). *הזמר העברי כמרכיב משמעותי בגיבוש הזהות הישראלית, תרבות ושורשים ישראליים* [גרסה אלקטרונית] נדלה בתאריך 31 באוגוסט 2011 מתוך:

<http://yafanakar1.wordpress.com/2009/11/23/26>

ספקטור, ד' (2008). *לאן נעלמו שירי הילדים של פעם? נדלה בתאריך 31 באוגוסט 2011 מתוך:*

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3553684,00.html>

עמירן, ע' (1976). *רמזורים ותוים בחינוך המוסיקלי*. תל אביב: מפעלי תרבות וחינוך. רגב, מ' (2001). *מבוא לתרבות ישראלית*. בתוך: א' יער וז' שביט (עורכים), *מגמות בחברה הישראלית* (כרכים א'-ב'). תל אביב: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

שטראוס, ב' (1983). *תו וצליל לתלמיד בביה"ס היסודי*. ירושלים: מעלות.

שי, י' וגופר, ט' (עורכות) (2008). *שרים 60: ישראל חוגגת 60 שנה*. ירושלים: הוצאת משרד החינוך והתרבות והספורט, המזכירות הפדגוגית – אגף המפמ"רים, הפיקוח על החינוך המוזיקלי.